

BAUHAUS? MODERN BAROKK? ÁRKAY BERTALAN HORTON (1954) ÉS
TAKSONYBAN (1958) ÉPÜLT TEMPLOMAINAK ÉPÍTÉSTÖRTÉNETEI ÉS TERVEI

Árkay Bertalant a 20. század egyik jelentős templomtervezőjeként tartják számon. Győri gyárvárosi és budapesti városmajori templomát a modern templomépítészet nyitányaként értékelték kortárs¹ és későbbi méltatói is. Ám 1945 utáni templomai kevésbé ismertek, és e munkáinak megítélése némiképp egyoldalú. A fentiek, illetve az épületek nagy száma is indokolja, hogy Árkay életművének 1945 utáni szakaszát jobban megismerjük.

Jelenlegi tudásom szerint Árkay Bertalan nevéhez 1945 és 1970 között tizenöt² felépült templom, és öt helynévvel ellátott, de megvalósulatlan (vagy erősen módosítottan elkészült) tervezés, valamint nagyszámú ideálterv köthető. Ebben a tanulmányomban két, a szakirodalom által is jegyzett, ismertebb templomát vizsgálom, ám később szeretném bemutatni a kevésbé ismert épületeket csakúgy, mint fiókban maradt terveit is.³

Hort és Taksony kapcsán most elsősorban építéstörténetükre és a tervanyagukra helyezem a hangsúlyt. Előbbiek részletes ismertetése – különösen Hort esetében – alkalmat ad a megrendelő egyházközségek lehetőségei és egy építkezés bonyolult anyag- és szakemberigénye teremtette helyzet, és a korszak szabályozásbeli sajátosságainak felvázolására.⁴ A tervek megismeréséhez az Árkay-hagyaték őrzőjeként a Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeumának Építészeti Gyűjteménye nyújtott segítséget.⁵ Az ott fellelhető művek jelentős része szabadkézi rajz, vázlat és aprólékosan kidolgozott látványterv,⁶ amik száma és összetétele az egyes templomoknál eltér (Hortról 27 terv – ebből 11 a berendezésről –, Taksonyról 35, kizárólag épületre vonatkozó terv maradt fenn). Ezen mennyiségbeli eltérések miatt Hort templomáról az építéstörténeti, Taksonyról a tervezés ismertetése részletesebb.

A tárgyalás különbségei azonban szándékom szerint módot adnak majd arra, hogy többet megtudjunk Árkay Bertalanról a tervezőről, az építésvezetőről, egy templomépítő gondolkodásmódjáról.

Hort és Taksony templomairól

Az e két templomra (és általában a modern templomépítészetre) vonatkozó szakirodalmak szerzői közt egyaránt vannak művészettörténészek, egyházi vagy éppen építész szakemberek. Emiatt az elméleti, megközelítésbeli sokféleség miatt, amelynek részletes feldolgozása messzire vezetne tárgyunktól, az idecitált szövegekből csak a tárgyalt templomokkal és azok értékelésével foglalkozó részekre koncentrálok.

Az esztergomi Keresztény Múzeum 1980-ban rendezett templomépítészeti kiállítása kapcsán Vákár Tibor írt 1982-ben cikket: a kortárs stílustörkvések felől tárgyalta a templomépítés kérdését, és a „kiállított és sikerült”⁷ templomok között Árkaytól csak a horti templomról szól.

Rév Ilona könyve 1987-ben a téma összefoglalója kívánt lenni, kiemelte a modern templomépítészet kezdeteinél a Városmajori templom jelentőségét, és Taksony templomát is külön tanulmányban ismertette.⁸ Cséfalvay Pál az 1988-ban kiadott *Magyar Katolikus Almanach*ban Árkay második világháború utáni templomait három bekezdésben említi. Az egyik a háború után befejezettekről szól, és a balatonlelleit modern stílusúként jellemzi. Másodikként úgy fogalmaz, hogy „e korszak építészetének jellemzője, hogy ott, ahol valami stílusigény egyáltalán felmerül, az építészek a háború előtti

»Bauhaus« elveit folytatják, amelyet nálunk Árkay Aladár és Árkay Bertalan a Győr–gyárvárosi és Budapest–városmajori, vagy Rimanóczy Gyula Budapest–pasaréti templomával indított el. A háború utáni kor jelentősebb templomai: [...] Árkay Bertalan Horton és Taksonyban [...] épít templomot a háború alatt megsemmisültek pótlására”. A harmadik bekezdés szerint pedig „az ötvenes évek közepe táján szinte csak Árkay Bertalan tervez templomot, illetve variálja itáliai hatásokra utaló, kis, nyitott harangtornyos, belül nagyon egyszerű típusterveit, főleg a váci egyházmegyében: Vecsésen kettőt, Móricgáton, Szalkszentmártonban, továbbá komolyabb szinten Győr–Kisbácsán. Új formával kísérletezik a földrengés által elpusztult taksonyi, ellipszis alakú templomával. Ez formailag nálunk újdonság, de akusztikailag sok problémát okozó megoldás”.⁹ Eltekintve a stíluskérdés anomáliáitól (vagyis hogy a taksonyi templom Bauhaus-folytatás lenne, vagy új kísérlet), ügyetlen az időrendi szakaszolás, hiszen Taksony templomának tervezése és építése is az általa típustervezésnek tartott időszakra esik.

Farkas Attila 1991-es írásában témánkról egyrészt annyit ír, hogy „a rutinos Árkay Bertalan Horton [...] épít templomot”. Másrészt azt, hogy az 1956 utáni konszolidáció még mindig korlátozott mozgásterében „valami mégis megindult. Az egyházi építészetnek előbb vagy utóbb lépést kellett tartania a hazai építészeti megújulást követelő törekvésekkel. 1958-ban épült Árkay Bertalan ellipszis alaprajzú taksonyi temploma, a földrengéstől sújtott régi helyén”.¹⁰

2000-ben Taksony temploma felkerült a műemléki védelemre javasolt emlékek Lővei Pál által összeállított jegyzékére.¹¹ A 2002-es kiadású egyetemi jegyzetben Prákválvi Endre is csupán a taksonyi templomot említi Árkay művei közül, ám azt is csak egy Major Máté idézet kapcsán. Azt feltételezi ugyanis, hogy Major ezt és a cserépváraljai templomot ismerhette, így ezeket kárhoztatta, mint amiknél megfigyelhető az „irracionalis építészeti »mondanivaló« formai megnyilatkozásának torzító hatása az anyagra”.¹²

A 2010-es templomépítészeti kötetben Kovács Dániel azt állapítja meg a taksonyi katolikus és a csengődi evangélikus templomról, hogy azok „tiszán mutatják az építészek útkereső próbálkozásait, a megpróbáltatások éveiben a tradíciók felelevenítésével próbálva erősíteni a hívőket”. Majd két és fél bekezdéssel később azt állítja – magának is ellentmondva –, hogy a templomépítészetben „egy nemzedék csaknem teljesen kimaradt, hiszen a világháborút követő két évtizedben épült templomok nem tekinthetőek a hétköznapi élet realitásain túlemelkedő, a művészeti elképzeléseket és világképet a

maguk teljességében reprezentáló műveknek.”¹³ Az Árkayról megemlékező szakmai írásoknál számszerűsítve azok, amelyek 1945 utáni műveit nem említik, vagy csak az az előtti teljesítményéről szólnak.¹⁴

HORT 1945–1960

Hort plébániatemploma háromhajós, bazilikális megvilágítású, egyenes szentélyzáródású templom, főhomlokzatát az előreugratott főhajó és a kontyvetős toronypár határozza meg. A főhajó falait hét keskeny, magas, félköríves, a mellékhajókét öt körablak nyitja meg. A szentély oldalfalain a főhajók ablakai párban ismétlődnek, míg a szentély végfalán a nagyméretű rózsablakot hét kisebb körablak keretezi. A főhomlokzatot a három, egymáshoz széles nyersbeton színű műkökeretézéssel kapcsolódó, félköríves, a tetősíkig felfutó ablakfelület és a díszes kovácsoltvas kapu uralja. A toronyok minden oldalán, azok felső negyedében három keskeny, magas félköríves ablak ismétlődik. A főhomlokzat mátrai kő, a templom többi homlokfelülete törtfehér, kőporozott. A belsőben félköríves diadalív választja el a hajótól a megemelt szentélyt. A főhajó mennyezete gerendákkal tagolt, köztük lépcsőzetes kazettákkal, a mellékhajók síklefedésűek.

A horti templom építéstörténete

Hort első katolikus kőtemplomáról szóló források 1696-ból, 1720-ból, 1732-ből és 1746-ból is vannak. Az 1811-es Canonica Visitatio szerint a templomot 1769-ben építették újjá, majd 1833-ban Rabl Károly végzett javítást a kóruson. A régi templom homlokzati tornyos, egyhajós, két boltszakaszos és hátul karzattal ellátott épület volt. Szentélye félkörösen záródott.¹⁵ Ezt a templomot 1944. november hó 17-én a németek felrobbantották. „A boltozat és tetőzet teljesen megsemmisült, az oldalfalakból is csupán a szentély falai és a hajóból egy-egy rész maradt meg, de ezek is nagy részben súlyosan megrepedve.”¹⁶

Már 1945 májusában megfogalmazódik az új templom felépítésének szándéka, mert a községben nincs a közel 5000 katolikus hívő befogadására alkalmas helyiség. Mahunka Imre plébános egy nagyszabású zarándokhelyben gondolkodott,¹⁷ ám Czapik Gyula érsek az egyházközség anyagi lehetőségeinek megfelelő templom építését szorgalmazta.¹⁸ Az építkezés előkészítéséhez 1947-ben fogtak hozzá.¹⁹ A késlekedés oka volt az is, hogy a helyi Földművelésügyi hivatal igényt tartott az

1. A horti Szentlélek-plébániatemplom, 1945–1960

egyházközség tulajdonában levő volt Batthyány-, akkor Winterberg-kastélyra,²⁰ ám a hívek is a kastélykertben szerették volna az új templomot felépíteni. Mahunka Imre egy szakértőt akart hívni a Műegyetemről, aki egyrészt megvizsgálja a romos templom felmenő falait, hogy stabilak-e annyira, hogy ráépítve kultúrháznak alkalmas épületet alakítsanak ki, másrészt véleményt mond arról, hogy a korábbi templomfalból származó terméskövek felhasználhatóak-e újra. Harmadrészt tőle várták azt is, hogy megerősítse őket abban, hogy a kastélykert alkalmasabb az új templom helyének. Ugyanitt azt is írja, hogy a tervekkel kapcsolatban már beszélt a Központi Egyházművészeti Hivatal vezetőjével, dr. Molnár Ernő²¹ veszprémi püspöki tanácsossal. Ez utóbbi tény nemcsak Mahunka atya jó kapcsolatait vagy tájékozottságát mutatják, hanem azt is, hogy azt szerette volna, ha Horton egy, a kor egyházművészeti elvárásainak megfelelő templom épül. No-

ha a plébániai iratok, de Czapik érsek válaszevele sem említi a szakértőt vagy az Egyházművészeti Tanácsot, sőt az érsek inkább egy ideiglenes szükségtemplom felépítését javasolja a telekkérdés rendezetlensége és a kellő építőanyag hiánya miatt,²² szerencsére az Árkay-hagyatékban fennmaradt öt, kidolgozott, méretezett, aláírt és datált (1947. X.) terv.²³ Ezek alapján egyértelműnek tűnik, hogy Mahunka Imre eljutott Árkay Bertalanig, és ő tervet készített a horti plébániatemplomhoz.

Az 1947–1948-as iratok hiányosak, de Dr. Kele István pápai prelátus, főesperes 1948. novemberi jelentéséből megtudjuk, hogy a plébános tárgyalta Gajdóczky Dezső gyöngyösi építómesterrel.²⁴ Kele kérdőre is vonta, hogy „miért nem kért egyházhatósági jóváhagyást a templom építés tervére? [sic!] Enélkül fogott hozzá a templom építéshez”.²⁵ Decemberben az *Új Emberben* támogatást kértek,²⁶ 1948 februárjában pedig a költségek előteremtésé-

hez képeslapot próbáltak kiadni.²⁷ 1949. július 4-én Gulyás István címzetes esperes²⁸ került Mahunka Imre helyére.²⁹ Tőle értesülünk arról, hogy 1947 szeptemberében elődje kérvényezte a községi előjáróságtól azt, hogy az egyházközség a Kalot házért és az ahhoz tartozó telekért cserébe kapjon a köztérből kultúrház céljaira 525 nöl telket, és hogy „a kultúrháznak indult építkezés áttervezéssel templom lesz”.³⁰

Árkay neve először az 1949. augusztus 21-i képviselőtestületi jegyzőkönyvben bukkan fel,³¹ amikor az egyházközség kérte a jelenlevő Árkay Bertalan „építéstervező mérnök urat, hogy változtasson a terven”, ugyanis a templom méretei miatt kétséges volt, hogy képesek lesznek-e felépíteni. Részleteiben megvitatták a tervet, és Árkay Bertalan azzal vigasztalta meg az egyházközségi képviselőtestületi tagokat, hogy „kisebb változtatásokat szívesen megtesz, de [...] lényeges változtatásokba azért sem megy bele, mert bár most nehéz, mégis utólag bánna meg az egyházközség, ha lényegében nem a terv szerint építené fel a templomot”. Am akkor annyi engedelményre hajlandó volt, hogy a község előbb a főhajót építse fel, majd pedig, ha lesz rá pénzük, akkor a mellékhajókat is, de végül nincs nyoma annak, hogy így építkeztek volna. Sőt, novemberben már azt olvassuk, hogy a képviselőtestület elfogadta Árkaynak azt a javaslatát, hogy a tornyot a tetősík fölött egy méterig építsék ki, és elkészüljön az előtérrel együtt a sekrestye is.³² 1950. februárban a harangok megvételéről döntenek,³³ a templom főhajója, mellékhajói, sekrestyék tető alatt vannak, megvették az üvegeket, elkészítették a vas ablakkereteket, és majdnem teljesen feltöltötték a templom belsejét.³⁴ Áprilisban megrendelik a három nagy kovácsoltvas bejárati ajtó vaskereteit, melyeket Árkay Bertalan rajzai és utasításai alapján Kedvek Béla budapesti műlakatos készített el.³⁵ Ugyanebben a hónapban tartották az alapkövő megáldását,³⁶ amelynek kihagyták a helyét a főoltár előtti alapfalban, hogy az ünnepélyes alapkövő-elhelyezés alkalmával az alapkövvel együtt egy bádognakazettában megörökítsék mindazok nevét is, akik a templomra addig adakoztak vagy adóztak. Ugyanebben a hónapban már szobrot is vettek,³⁷ szeptemberben pedig Godó István rákoskeresztúri asztalosmestertől megrendelték a sekrestye ablakait fenyőből, az ajtóit pedig tölgyfából,³⁸ azzal a kikötéssel, „hogy az asztalos mindenben alkalmazkodik a tervezőmérnök utasításaihoz”.

Ekkor az építkezésből már csak kisebb kőművesmunkák és az ablakok, ajtók beillesztése volt hátra,³⁹ s megrendelték az oltárokat is. Árkay tervei szerint és az ő javaslatára Podráczky Rudolf pestújhelyi kőfaragó mestert bízták meg a fő- és mellékoltárok, a két kis és két nagy szenteltvíztartó elkészí-

tésével. Összegyűjtött ágyúlövegek rézhüvelyéből készültek a gyertyatartók, kánontáblák, a tabernákulum-ajtó és a keresztek. Ezeket is Kedvek műlakatos készítette el.⁴⁰

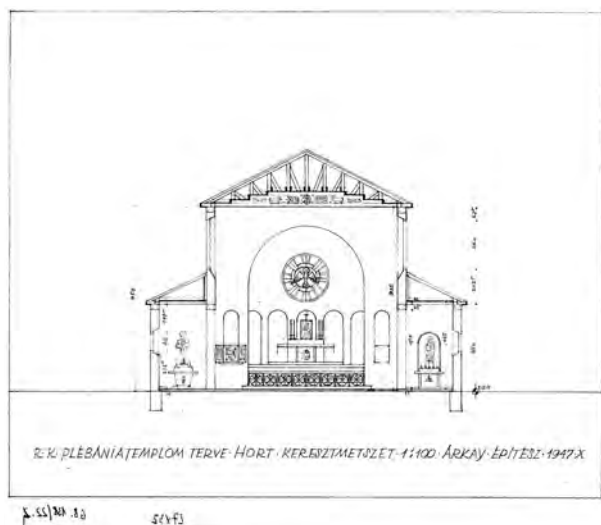
Mivel 1951 őszétől 1953 őszéig a hajó építése leállt, mert nem utalták ki nekik a mennyezet burkolásához szükséges faanyagot,⁴¹ 1952-től (amikor még csak 16 méter magasságig volt kész a torony) folytatták a torony építését, és 1954-re eljutottak a jobb oldali teljes befejezéséig.⁴² 1953. június 10-én Gulyás István felterjesztette jóváhagyásra a főegyházmegyei hatóságnak „Árkay Bertalan tervező mérnökünknek két drb mellékoltár tervrajzát, valamint a márványos munkálatra Podráczky Rudolf kőfaragó mester [...] árajánlatát. A Jézus Szíve oltár francia eredetű királyi-vörös márványból, míg a Mária Szíve oltár pedig fehér kararai márványból”⁴³ készült. 1954-ben rendelték meg a Jézus Szíve-oltáron levő réz tabernákulumot, amit Árkay tervezett, és Kedvek Béla kivitelezett. Ugyanekkor vették meg az Árkay által tervezett keresztelőkúthoz szükséges ruszka márványtömböt, és elkészítették hozzá a rézelemeket is.⁴⁴

1954. szeptember 4-ére kitűzték a felszentelés dátumát.⁴⁵ A bal oldali torony felépítésére 1957-ben került sor, keresztjét a másik mintájára – amit még Kedvek készített – Fain István helybeli lakatos gyártotta le.⁴⁶ A templomépítés anyagi fedezetét az egyházközségi földek eladása, a hívek adakozása és az egyházhatósági kölcsönök tették lehetővé. Bár próbálkoztak államsegély igénylésével is, nem jártak sikerrel.⁴⁷

Az építéstörténetből egyértelműen kiderül, hogy téves az a szívésen élő vélekedés, miszerint „a templom alaprajza nem lehetett nagyobb a helyén állott imaház épületénél”.⁴⁸ De nagyon sokat megtudunk Árkay tervezői (építésvezetői) gyakorlatáról is. Mint láttuk, Árkay magával hozta Kedvek Béla budapesti műlakatost és Pálfi István épület-üvegest, ő ajánlotta Podráczky Rudolf pestújhelyi kőfaragó mestert, de beleszólt az építési vállalkozó kiválasztásába is, vagyis úgy tűnik, hogy megvoltak a maga megbízható szakemberei minden feladatra. Ahol pedig helyi mesteremberre bízta magát, mint az ácsmunkák vagy a kifestés esetében, ott a szerződésben kikötötték, hogy a munkát az ő utasításai alapján kellett elvégezni.

A horti templom az Árkay-hagyatékban

A templom értékelését megzavarhatná az, hogy egy olyan épület áttervezéséről van szó, amit eredetileg más célra szántak, és nemcsak az alapozása volt ké-

2. Árkay Bertalan: A horti templom, keresztmetszet.
Pausz, ceruza, 28 × 32 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.138.22_1 (68.138.22_1_2)

szen, hanem valamennyi állt is már a falaiból. Ám ha megnézzük az 1947-re datált terveket, kisebb eltérésektől eltekintve a mai állapotokat látjuk. Az 1947. októberi, a szentély felé néző keresztmetszeten⁴⁹ egy háromhajós épület van, félkörös diadalívvel, a hét lépcsővel megemelt szentélyben öt félköríves fülke látható, a középső fölött rózsablakkal. A főhajó mennyezete lépcsőzetesen kialakított kazettás, a mellékhajók síklefedésűek. Az oldalhajók ablakai alul és felül is rézsűsek, így vélelmezhetően körablakok. Eltérést jelent a mai kialakítástól az, hogy a terven nincs meg a rózsablak körül a hét kisebb körablak, és a bal oldali mellékoltár stípeze nem fekvő téglá, hanem trapéz hasáb. A homlokzatot ábrázoló terven⁵⁰ az épület tömegei és a homlokzat részletei is megfelelnek a mai kialakításnak. Az alaprajz⁵¹ szintén teljes egészében megegyezik a maival. A szélfogó ugyanúgy két torony szélességű, az oldalfalak ugyanúgy visszahúzóttak a tornyok hátsó sarkaihoz képest. Megvannak a sekrestye, illetve a raktár/hittanterem négyzetes alaprajzú helyiségei is, a maguk szintén négyzetes alaprajzú, és az oldalhomlokzat felől nyíló előtereivel, ahogyan az ablakok megformálása és száma is egyezik. Az oldalhomlokzat terven⁵² szintén nem tapasztalható eltérés a mai épülettől. Csak a hosszanti keresztmetszet rajzán⁵³ találunk lényegi eltérést. Ezen a terven ugyanis a szentély alatt egy ablaktalan helyiséget látunk. (És mivel a helyiség keresztmetszetén szemben ajtót jelöl, még az is feltételezhető, hogy a szentély melletti két helyiség alatti rész is beépített volt.) A termék csak kívülről megközelíthetőek, funkciójuk bizonytalan. Ez a kialakítás a mai épületről hiányzik.

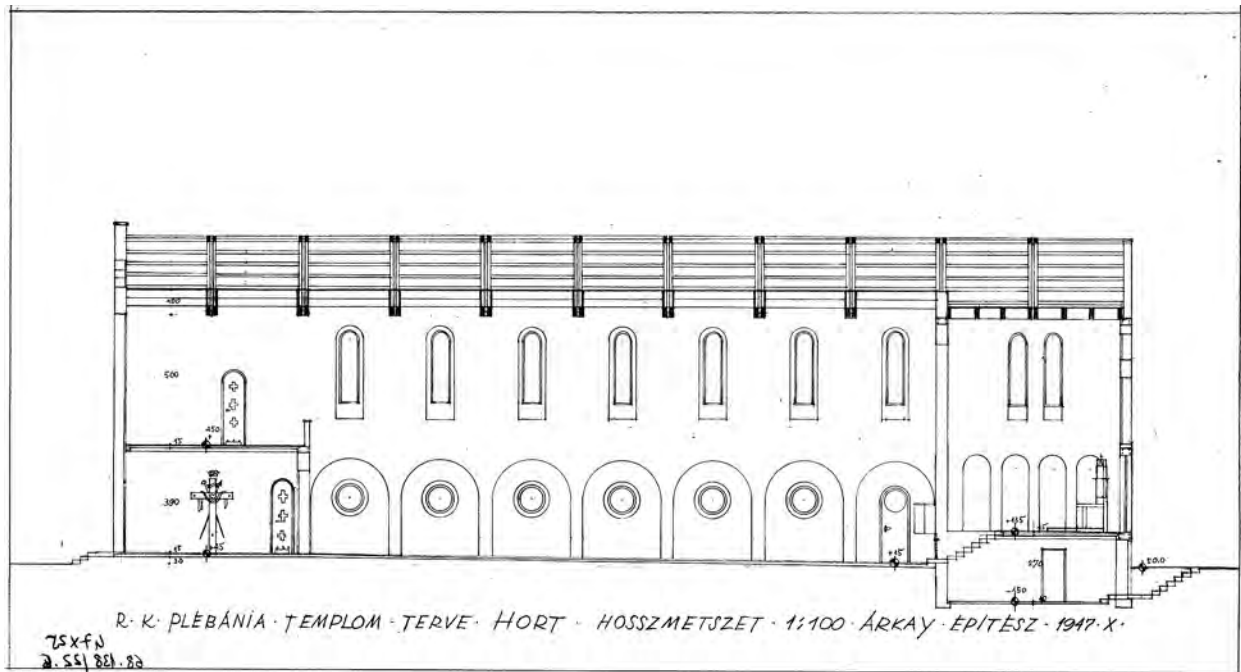
3. Árkay Bertalan: A horti templom, homlokzatok.
Pausz, ceruza, 15 × 32 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.138.22_18

4. Árkay Bertalan: A horti templom, homlokzatváltozat.
Selyempapír, ceruza, 32 × 24 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.138.24_14

Huszonhét tervet őriz a Kiscelli Múzeum Építészeti gyűjteménye. Ebből a fenti öt datált 1947-re, további három 1949-re és egy 1950-re. Az 1949-esek közül egyen metszetek,⁵⁴ egyen a szélfogó, egyen pedig a keresztmetszet látható. Mindhárom rajz a kórus felől ábrázolja a főhomlokzatot. A legkorábbi szeptember 30-ra, a legkésőbbi november 9-re datált. Eltérő kidolgozottságuk ellenére mindhárom a mai állapotokat mutatja. Az 1950-es terven⁵⁵ a kapu és az ablak látványterve és néhány részletrajza látható.

Öt homlokzati és egy toronymetszet⁵⁶-terv datálatlan. Két látványterven⁵⁷ ugyanaz a főhomlokzati megoldás látható. Az egyik egy szabadkézi vázlat, a másik egy kidolgozott, színes ceruzarajz. Ezek a főhajó homlokzata megegyezik a maival, de a tornyok valamivel alacsonyabbak, minden oldalukon egy-egy széles, magas félköríves ablakkal és az oldalhomlokzatok felé néző nyeregteretével ellátottak.

5. Árkay Bertalan: A horti templom, hosszmetset. Pausz, ceruza, 26 × 48 cm. BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.138.22_6

A vázlatosabb rajzon látható egy oldalnézeti részlet is, ami a bejárati rész (itt még meglevő) kis, félköríves ablakát leszámítva a mainak megfelelő.

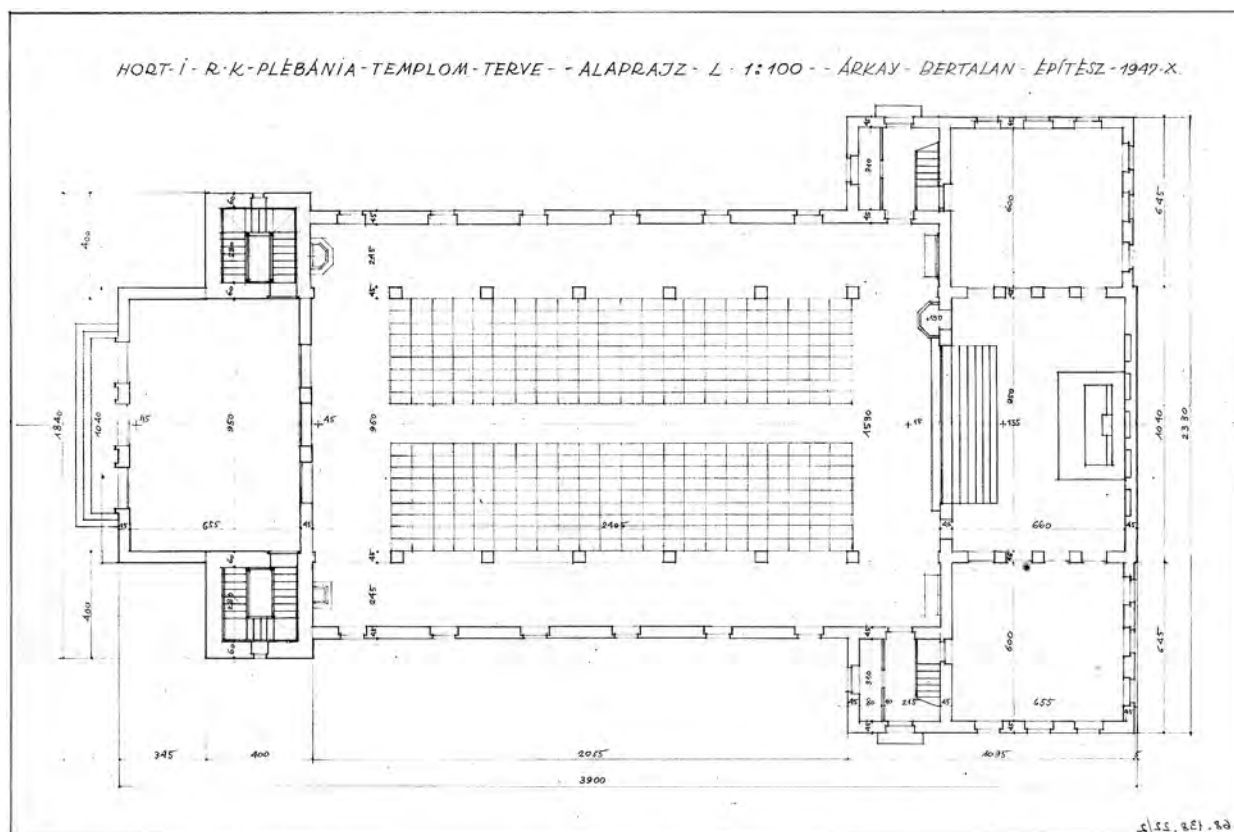
A fennmaradó három datálatlan tervből egyen⁵⁸ az 1947-es főhomlokzat tervének szabadkézi megfelelője, kettőn pedig homlokzatverziók láthatók. Tömegeikben e kettő megegyezik: megvan a konty-tetős toronypár a széles főhomlokzat két oldalán, és megvannak a homlokzat felső negyedéig felfuttatott hármass nyílások is, de az egyik⁵⁹ a főhajó nyereg-tetős, a másikon⁶⁰ pedig lapos tetős. A nyereg-tetős változat a mai homlokzattól csak annyiban tér el, hogy a toronyok felső negyedét három sorban három-három, keskeny, alacsony félköríves ablakkal nyitja meg. A lapos tetős változat az általam ismert legeltérőbb megjelenésű terv. A főhajó toronyokhoz viszonyított arányaiban magasabb, mint a nyereg-tetős változat. A két torony a főhajó tetővonalától felfelé négy sorban három-három széles, alacsony félköríves ablakkal áttört, míg a főhajó homlokzata nem csupán a már ismert, a felső negyedig felfutó hármass nyílással tagolt, hanem felső lezárásképpen a szélekig kifuttatva hét széles és alacsony félköríves nyílással is.

Ha a mai templomot összevetem a hagyaték tervanyagával, azt tapasztalom, hogy alaprajzának, tömegének, de még felületeinek kialakításában is lényegében az 1947-es terveket követi. A legjelentősebb eltérés a szentély alatti helyiségek (altemplom?) hiánya. Kevésbé látványos, hogy a toronyokon levő keresztet nem a datált, hanem az azzal megegyező megformálású datálatlan tervét köve-

tik, vagy az, hogy másmilyen az egyik mellékoltár stípe, mint a maié.

Tizenegy (datálatlan) rajz maradt fenn berendezési tárgyról Horthoz köthetően. A hat, oltárokhoz készült közül egy a főoltár,⁶¹ kettő-kettő a Krisztus-⁶² és a Mária-oltáré,⁶³ egy pedig egy oldalnézeti⁶⁴ vázlat. A főoltár rajza a mainak megfelelő, csupán kisebb eltérések vannak (a terven négy-négy, a valóságban csak három-három gyertyatartós, a mai stipes három, a terven levő öt részre tagolt, a terven az oltár stipesén közepén Krisztus-monogram, a tabernákulum két oldalán pedig falikarok láthatóak).

A mellékoltároknál mindkét esetben az egyszerűbb mellett döntött a megrendelő. A Mária-oltár terveinek egyike kékes színű fekvő téglány kubuson fehér, túlnyúló mensa, azon kisebb, a díszítés szélességéig futó kékes színű gyertyapad, sárga színű kereszttel, kétoldalt gyertyatartó-párokkal. A stipes díszítése Mária-monogram, két oldalán angyalokkal. A másikon a stipes két tömbből áll. Az alap egy kékes színű, alacsony, fekvő téglány alakú tömb, rajta egy enyhén trapéz formájú fehér kubussal, amin egy háromszögbe komponált Mária-monogram van. A mensa fehér, a gyertyapad kékeszürke, közepén kereszt, mellette gyertyatartó pár. Mindkét Krisztus-oltár alapja egy vörös kubus, melyet a mensa kb. a felső ötödénél metsz. A gyertyapadon kereszt, mellette gyertyatartók. Az egyik Agnus Dei-, a másikon Krisztus monogram-ábrázolás. A levéltári iratok alapján a főoltárt 1950-ben, a mellékoltárokat 1953-ban rendelték meg.⁶⁵

6. Árkay Bertalan: Horti templom, alaprajz. Pausz, ceruza, 32 × 48 cm. BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.138.22_2

A horti anyagban öt darab berendezést ábrázoló terv van. Egy kapurács és egy keresztelőkút,⁶⁶ egy Krisztus-monogramokat ábrázoló színes ceruzarajz, egy egyszerű, négyzetes formájú persely Krisztus-monogrammal és egy, a leltárban csak berendezési tárgyként megnevezett.⁶⁷ Ez utóbbi megfelelője ma a templom diadalívének jobb oldali nyílásában áll, előtte Keresztelő Szent János szoborral.

Van azonban olyan berendezési tárgy, aminek nincs Horthoz kötődő terve, ám ábrázolása fennmaradt a hagyatékban,⁶⁸ ráadásul Árkay más templomában is megjelenik. Ez a diadalív két oldalán szemmagasság fölött falikarszerűen rögzített, sugaras keretű mécsesstartó. Ez a tárgy pontos mása a balatonlellei templom örökmécsesének, amelyet ott a diadalív jobb oldali nyílásában függesztettek fel. A hasonlóságok meglehetősen egyedi eset,⁶⁹ és nem is korlátozódik a berendezési tárgyakra. Elég egy pillantást vetni Balatonlelle és Horti templomának mennyezetére,⁷⁰ vagy Hort és Taksony kapuinak, esetleg kórusainak korlátjaira,⁷¹ és szembetűnő, hogy Árkay gyakran használta ugyanazokat a megoldásokat akár többször is.

Az építéstörténet és a tervanyag adatainak összevetése felvetett egy nyugtalanító kérdést. Ha 1949-ben egy eredetileg kultúrháznak épült, már

megkezdett építkezést kellett áttervezni, ráadásul úgy, hogy nemcsak az alapozás, de a falak egy része is készen volt, akkor hogyan egyezhet meg a mai épület az 1947-es tervekkel? Létezik, hogy kultúrház és templom alaprajza ennyire megfelelően egymásnak? Persze kétségtelenül megvan mindkét épületben a szélfogó, a templom tornyai-
nak alja átlényegülhet ruhatárrá és portásfülkévé, a főhajó nagyteremmé, a mellékhajók különtermekké, a szentély színpaddá/vetítővé, a sekrestye és a hittanterem/raktár helyiségei irodákká. Alapozási rajzaink nem lévén, csak költői a kérdés, hiszen nyilvánvalóan más alapozást követel meg egy ruhatár, mint egy torony. Tóth Sándor tanítványként gondolkodhatnék falkutatásban is, ám inkább nyitva hagyom a kérdést, remélve, hogy rejthet még kincseket a plébániai irattár.

TAKSONY 1944–1958

Taksony templomának összetett tömege egy lapos kupolafedésű, ellipszis alaprajzú tömbből, és ahhoz – annak egyik keskenyebb oldalán – csatlakozó alacsony, a hajó ívét követő kiszolgáló épületrész-

7. Árkay Bertalan: Balatonlelle (1947) és Hort (1954) plébániatemplomainak mennyezete

8. Árkay Bertalan: Mécsestartók, Balatonlelle (1947) és Hort (1954) plébániatemplomai

ből, azzal átellenben pedig nyaktaggal kapcsolódó magas bejárati építményből áll. Ez utóbbi egy vertikálisan három részre osztott téglalap alapú hasáb, melynek középső, íves lezárású magasabb, és a szélekre ráülő szakasza enyhén visszaugratott, teljes magasságában hét (a felmagasodó részen egy-egy ablakkal bővülve, kilenc) keskeny ablakkal megnyitott. Az ablaksáv szélességét követő üvegezett, négy lépcsőről megközelíthető bejárat fölötti előtető megismétli a lezárás ívét. A templomtér osztatlan, szentélyét az ellipszis alaprajzú csarnok bejáratlalt szemközti részében egy lépcsővel megemelt posztamensen alakították ki. A hajó padozata a szentély felé enyhén lejt. A belsőt a szentélyfalat kitöltő nagyméretű freskó és az oldalfalakat áttörő tíz-tíz keskeny, magas téglány alakú ablak határozza meg. A felcsapható ülésekből kialakított két padosor kétoldalt követi a falak ívét. A bejárati építmény és a keskeny nyaktag épületrészeiben a szélfogót, az előcsarnokot, utóbbi fölött pedig a kórust alakították ki. A szentélyből nyíló épületrészben sekrestyét, oratóriumot és raktárt találunk.

A szentélyt piszkei vörös és siklósi sárga márvánnyal borították. Az eredetileg háttal misézéshez készült főoltár borítása ruskicai rózsaszín márvány, a mellékoltároké piszkei vörös márvány. Az oltár lábaihoz sienai sárga márványt használtak és ebből készült a keresztelomedence és a tabernákulum-asztalka is. A szentélyfal festménye (mely nem magára a falra, hanem gipszrubic lemezre készült) Dénes Jenő munkája.⁷²

A taksonyi templom építéstörténete

Taksony legkorábbi templomát 1430-ban említik. Az 1726-os *visitatio* egy falun kívül álló templomról

ír, és a 20. századi *Historia Domus* is a falun kívül jelöli meg a régi templom helyét, körülötte kerített temetővel. A mai templom előzményének számító épület alapkövét 1804-ben tették le a falu északi részén, a régi falu főutcájának közepén emelkedő dombon.⁷³ Az építkezéshez felhasználták a régi templom köveit is, és 1811-ben fejezték be.⁷⁴ A második világháborúban „a templom 54 nehéz találatot kapott. A tornyot 1944. évi november hó 27-én reggel 7 óra 20 perckor lelőtték! [sic!]”⁷⁵ A *Historia Domus* képei alapján a torony teljesen ledőlt, de a hajó szerkezetileg nem sérült meg. 1947 júniusában kezdődött meg a templom külső és belső helyreállítása. Az államtól 10 000 Ft segílyt kaptak hozzá.⁷⁶

1954. szeptember 1-jén Dr. Kovács Vince általános püspöki helynök dr. Tóth János adminisztrátort nevezte ki az ott szolgálatot teljesítő Wieland Mihály atya mellé, kifejezetten azzal a szándékkal, hogy a templomot és plébániát rendbe hozza. Ezt ő meg is kezdte. Először a megrepedt harangokat öntette újjá. 1954-ben megjelent a taksonyi templom összedőlt tornyáról egy cikk az *Új Ember* című lapban, majd következő évben egy másik. Mindkétben a hívek segítségét kérték az újjáépítéshez.⁷⁷ Az is tudható,⁷⁸ hogy a templomépítés engedélyezésével kapcsolatosan az egyházközség 1955 májusában és júniusában is az AEH-hoz fordult.⁷⁹ 1955 karácsonyára elkészültek a torony falai, beépítették a harangtartó gerendákat, és felvitték a négy harangot. A toronysisak műemléki előírásoknak megfelelő elkészítése után a kereszt felhelyezésére 1956. január 11-én került sor.⁸⁰ A másnap hajnali földrengés azonban menthetetlen károkat okozott. A képek tanúsága szerint bár a torony épen maradt, a homlokzat bal oldala a torony aljától az épület bal alsó sarkáig végigrepedt. A szentély boltozatán egy keresztülfutó, a záró fal teljes magasságában pedig három széles repedés keletkezett. A hajó boltozatai

beszakadtak, csak a hevederívek maradtak épen. Az *Új Ember* erről a szerencsétlenségről is tudósított. Megírta, hogy Taksony, Soroksár és Dunaharaszti templomai mind nagy károkat szenvedtek. Innen tudjuk, hogy Taksony tornyának újjáépítése kilencvenezer forint költséggel járt, s azt is, hogy Dunaharaszti templomának tornyát (aminek rendbe hozását a hívek egyenesen Kádár Jánostól kérték⁸¹), az elmaradt újjáépítés miatt teljesen le kellett bontani.⁸²

Czapik Gyula egri érsek, a püspöki Kar vezetője „a hatóságoknál kijárta, hogy országos gyűjtést engedélyeztek a helyreállítás költségeinek előteremtésére”.⁸³ 1956 márciusában Dr. Kovács Vince általános püspöki helynök írt levelet az ÁEH elnökének, amelyben kérelmezte, hogy a régi romos helyett új templom épülhessen. Legfőbb indoka az volt, hogy „a megrongálódott templom talaja laza szerkezeti [sic!] homok [...] míg új templomot megfelelőbb talajon építhetnének kisebb költséggel, melyet elvbe [sic!] annak idején nem ellenezett az ÁEH”.⁸⁴ Hivatkozik a már benyújtott költségvetésre, és arra is, hogy az építendő templom szerényebb lenne. Az egyházközség viszont amiatt szerette volna új hely-

re építeni a templomot, mert „amikor épült, körülötte terült el a község. Most azonban már a község szélén állott, mivel a község a vasút felé terjedt”.⁸⁵ Májusban és szeptemberben az egyházközség megismételte az ÁEH-nak segélykérésüket, és beküldték a templom tervét.⁸⁶ Júniusban megjelent egy cikk is, ami így tálalta a segítségkérést: „Kormányzatunk lehetővé tette, hogy a lakóházak újjáépítésével együtt új templomot is építhessünk.” Ekkor is és bő egy hónappal később is segítséget kértek az olvasóktól az építkezéshez.⁸⁷ Augusztus végén azonban már arról számoltak be, hogy „az új templomot nem a régi helyén építik fel. [...] Az új helyen a templom nem látszik majd oly messziről, de inkább bent lesz a község központjában. Ha felépül, egyike lesz az ország legmodernebb templomainak. Az épület kör alakú lesz, a padok amfiteátrumszerűen veszik körül az oltárt”.⁸⁸ Az egész katolikus közösséget megmozdító kezdeményezésről pedig szeptember végén adtak hírt.⁸⁹ Eszerint a *Magyar Kurír*-ban körlevél jelent meg a katolikusok összefogásáért.⁹⁰

Itt egyelőre nincs adatunk arról, hogy hogyan találták meg a tervek elkészítéséhez Árkay Bertalant, s hogy ő hogyan vonta be Csonka Pált statikusként

9. A taksonyi Szent Anna-plébániatemplom, 1954–1958

a földrengés-biztos kupola megtervezésébe és építésébe.⁹¹ De azt tudjuk, hogy a templom felépítését 1957 virágvasárnapján (1957. április 14.) kezdték el a régítől keletre.⁹² Az egyházközség kezdőtökéje a régi templom bontási anyagából volt, és még abban az évben az egyházmegye és az egyházközség egyaránt kérelmezte építőanyag kiutalását az Állami Egyházügyi Hivaltaltól,⁹³ egy 1958-as elszámolásból pedig tudjuk, hogy pénzbeli segítséget is kaptak az államtól. (Tóth János adminisztrátor 1958 januárjában megírta az EH-nak, hogy eddig 400 000 forintba került az építkezés, amiből 100 000 forint jött az Egyházügyi Hivaltaltól 1957. július 20-án.⁹⁴) A Váci Egyházmegye kétszer rendelt el templomi gyűjtést,⁹⁵ és Sinkó Ferenc, az *Új Ember* munkatársa is egy hosszabb cikkben méltatta az építkezést. „A hatóságok és a társadalom segítségére siettek a nehéz helyzetbe került taksonyi egyházközségnek, mely épp az előző héten fejezte be a templom háborús sérüléseinek helyreállítását. Lapunk olvasói részéről is bőven érkezett adomány a szétküldött 211.480-VII-es csekkszámlára. Az építkezés nyomában meg is indult a község más, központibb fekvésű részén. Először az új plébániaépületet emelték fel, mert a régi ugyancsak tönkrement, majd az új templom falait húzták fel. [...] Az egyházközség, elsősorban a fiatal, tevékeny plébános, rendkívül ügyesen használta fel az összegyűlt pénzt. Taksonyban lesz az ország egyik legmodernebb falusi temploma. Az épület 22 m hosszú, 18 m széles és 12 m magas. Alakja elnyúlt ellipszis. Teteje beton kupola, melyre később rézborítás kerül. Ugyancsak később épül fel a 30 m magas henger alakú harangtorony, mely árkáddal csatlakozik a templom széles, modern, ablakkal tagolt homlokzatához. [...] Kétezer ember kényelmesen elfér falai között. Belső berendezésében néhány olyan ötletet valósítanak meg, amely a modern lelkipásztorkodás igényeit szolgálja. Padozata lejtős, úgy hogy az oltár a leghátsó padokból is kitűnően látható. Az oltár egyszerű menza lesz, a szentélyrács előtt a lépcsőket szélesre hagyják, hogy az áldozás kényelmes legyen és lehetetlenné váljék a torlódás. Az oltár mögött három alacsonyabb helység nyílik: a sekrestye, középen egy oratórium, mellette raktárhelyiség. [...] Nem merev padokat, hanem felcsapható székeket állítanak be, a mozsizékek mintájára – természetesen megfelelő tartódeszkákkal az imakönyvek elhelyezésére. E megoldás révén egyharmaddal lehet szaporítani az ülőhelyek számát. Az oltár mögött a szentély falán a templom védőszentjének, Szt. Anna asszonynak mozaikképe mellett egy szélest részt fehérén hagynak. Ide vetítik mise alatt az énekek szövegét és a fontosabb utasításokat, pl. Úrfelmutatás előtt: »Térdeljünk le!« Természetes ez még a távo-

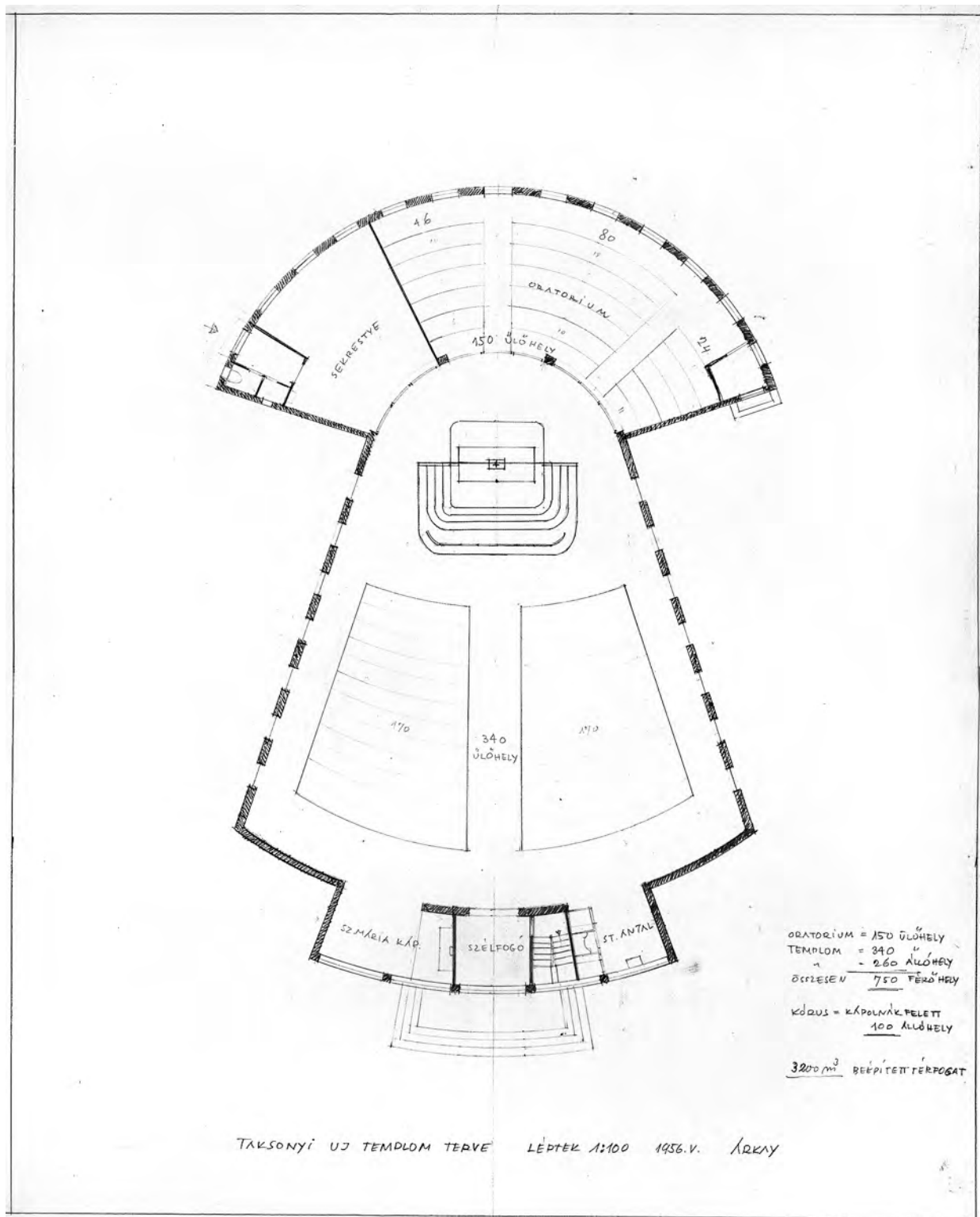
labbi tervekhez tartozik. Egyelőre azon fáradozik az egyházközség nagy erőfeszítésekkel, hogy júliusra, Szt. Anna asszony napjára, a templomszentelésig használható állapotba helyezték a szent hajlékot. A plébánia irattárában megható levelek tanúsítják, mennyien szívükbe fogadták olvasóink közül a taksonyi templomot. Most, hogy idáig eljutottak az építkezésben, az egyházközség és a plébános megkért bennünket, mondjunk köszönetet mindazoknak, akik imádságaikkal, filléreikkel segítették őket, és lehetővé tették, hogy az oltár és a szószék tovább folytathassa a munkáját”.⁹⁶ A templom végül bő egy év alatt lényegében elkészült, és 1958. július 27-én Dr. Kovács Vince püspök felszentelte. A szentélyoszlopok márványozása, a keresztelőkút alsó része és a főfal festménye 1960-ban, az ülőhelyek 1961-ben, a tetőfedés 1963-ban készült el. 1967-ben átalakították a szentélyt.⁹⁷ 1972-ben került fel a homlokzat ormára a Krisztus-szobor, ami korábban Giesswein Sándor sírján állt a Kerepesi temetőben.⁹⁸

A horti építéstörténethez képest nagy különbség, hogy Taksony jelentős állami és egyéb támogatást kapott, s így építkezése nem húzódott évekilig. Azt is tudjuk, hogy Árkay ismét saját munkásaival dolgoztatott.⁹⁹

Taksony templomának tervei

Árkay Bertalan hagyatékában Taksony templomáról harmincöt tervlap maradt fenn. Mindegyik 1956–57-re datált, és tízen találunk feliratot is. Egy-egy oltár-, illetve festményterv, egyen-egyen pedig a telekfelosztást, illetve a helyszínrajzot láthatjuk.¹⁰⁰ A többi tervről az épület alaprajzának, felépítésének és homlokzat-kialakításának variációiról tájékozódhatunk.

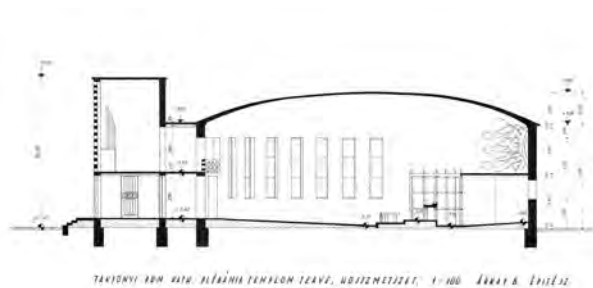
Két terv 1956. májusi jelzésű. Az alapján, hogy datálásuk és kidolgozottságuk¹⁰¹ megegyezik, de kétféle alaprajzi megoldást mutatnak, előzetes terveknek vélem őket. Az egyik terv¹⁰² egy három épületszakaszból álló templomot mutat. Középső része hegyes szögű legyező alaprajzú, melyhez szélesebb ívének középső szakaszán egy oszlopokkal tagolt, de teljes felületében megnyitott bejárati rész csatlakozik. A szélfogó két oldalán kápolnák, jobbról pedig kórusfeljáró található. A hajó egyterű, mindkét hosszanti oldalán hét-hét ablakkal megnyitott, az oltár a bejárattal átellenben, körbejárhatóan egy hat lépcsővel megemelt posztamenten áll. Az oltár vonalában, a hajó ívét követve csatlakozik az épülethez a sekrestyét és a százötven ülőhelyes oratóriumot befogadó íves hátfalú épületrész, amely a hajó felé üvegfelülettel, a külvilág felé tizenegy ablakkal

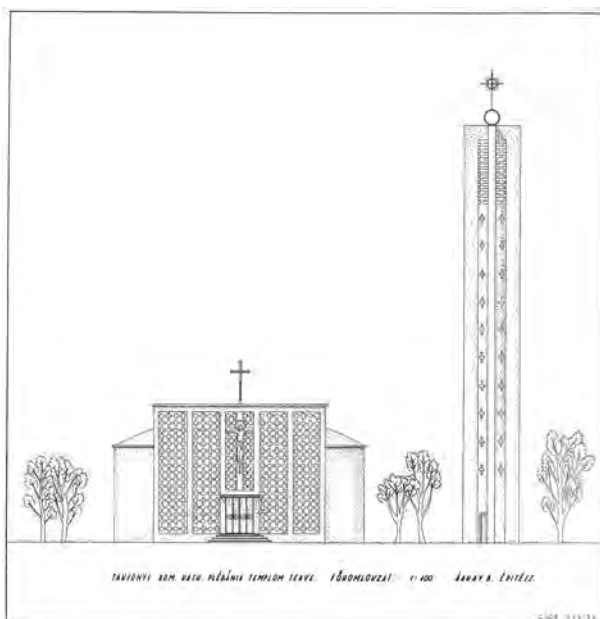
10. Árkay Bertalan: A taksonyi plébániatemplom, alaprajz. Felirata: taksonyi új templom terve. j. l.: 56. V. Árkay, Papír, ceruza, 50×40 cm. BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.138.32.7

nyílik meg. A hajó és az oratórium padosorai is követik a falak ívét. Az összesen 3200 m³ beépített térfogatú templom hajójában 340 ülő- és 260 állóhellyel

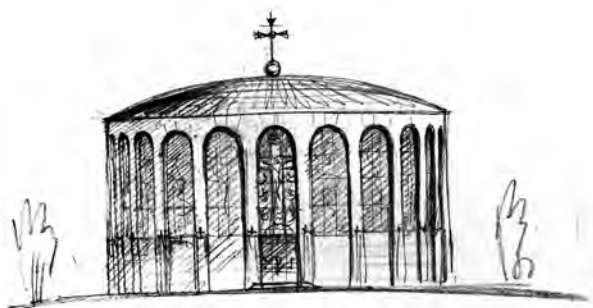
számolt Árkay, vagyis a kórus és az oratórium befogadóképességével együtt 850 férőhelyes templomot tervezett.

11. Árkay Bertalan: Taksonyi plébániatemplom, metszet.
 Felirata: Taksonyi rom. kath. plébániatemplom terve.
 Árkay B. építész, Pausz, tus, 29×41 cm.
 BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.138.32.11

12. Árkay Bertalan: Taksonyi plébániatemplom, főhomlokzat.
 Felirata: taksonyi rom. kath. plébániatemplom terve.
 Árkay B. építész. Pausz, tus, 46×45 cm.
 BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.138.32.2

13. Árkay Bertalan: Taksonyi plébániatemplom, homlokzat.
 Pausz, ceruza, 32×31 cm.
 BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.138.32.31

A másik 1956. májusi terven¹⁰³ egy alap- és egy metszetrárajz látható. Az ellipszis alaprajzú templomtérhez, annak egyik keskenyebb oldalán íves bejárati rész csatlakozik. Ennek kialakítása a fentihez hasonló: a szélfogó melletti kórusfeljáró és kápolnák ugyanúgy megvannak, mint a szinte teljes felületén nyitott homlokzat. Az ovális alaprajz hossz tengelyének bejárathoz képest túlsó harmadoló pontjánál helyezte el a (szintén posztamensre emelt és körbejárható) oltárt. Az oltár mögött, azt ívesen körbevéve találjuk a sekrestyét és az oratóriumot, melyek az oltár felé üvegfelülettel, a hajó felé fallal határoltak. A hajó falait szinte megszakítás nélkül ablakfelülettel jelzi. A templom befogadóképessége alapján valamivel nagyobb, mint az előző. Az oratóriumban három, a falakat követő íves blokkban 200, a hajóban négyes elosztásban 440 ülő- és 260 állóhellyel számolt, ami összesen 900 férőhelyes templomot jelent. A terven lévő keresztmetszet az oltár felé mutatja az épületet. A lapos ívű kupolás lefedés mellett az oltár körüli és feletti falszakaszok figurális díszítése vehető ki.

Az utóbbi változathoz készült egy, már méretezett tervsorozat¹⁰⁴ is. Ezen kereszt- és hosszmet-szet, fő- és oldalhomlokzat és alaprajzok alapján a korábbihoz képest történt néhány változtatás. Egyrészt a vízszintes lezárású, öt függőleges sávban áttört homlokzatú bejárati részt itt már nyaktag köti össze a hajóval, másrészt a hajó falát nem széles ablaksor, hanem mindkét oldalon nyolc-nyolc keskeny, magas téglány alakú ablak nyitja meg. A kapu fölötti sávban corpus, fölötté az oromzaton kereszt. A bejárat lépcsőkkel megemelt, a szélfogó két oldalán egy-egy kápolna, illetve kórusfeljáró és egy további kápolna található. A lejtős padlójú hajóban két blokkban helyezték el az oltár posztamensének és a hajó falának íveit követő padsorokat. Ezek a terveken az oltár mögötti helyiségekből csak a középső, az oratórium szerepel, annak korábbi területéből lecsípve egy, a sekrestyével megegyező méretű raktárt alakítottak ki. Eltér a korábbi tervtől az is, hogy a sekrestye, illetve a raktár hajó felőli oldalán helyet kaphattak a gyóntatófülkék is.

A hét méter fal- és kilenc méter kupolamagasságú hajóhoz tíz méter magas bejárati építmény csatlakozik, az ellipszis szélessége 17, hossza 22 méter, a hajó lejtése 45 cm. A templomhoz egy négyszer négy méter befoglaló alapterületű különálló harangtorony tartozik, ami valójában egy két méter átmérőjű csigalépcsőházból és az azt négy oldalról támasztó betonpillérből áll. A torony fala a lépcsőház terében szintenként egyenlőszárú kereszt alakú ablakokkal, a harangtérnél sűrűn áttört.¹⁰⁵

Az egyetlen alapozási terven¹⁰⁶ kívül több szerkesztett és méretezett tervet nem találunk, a többi

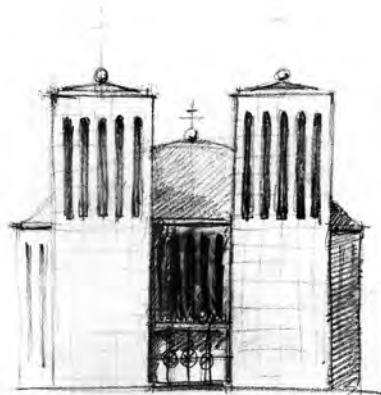
ugyanis pauszra készült ceruzarajz, amelyek szinte ugyanolyan részletezettséggel járnak körül a centrális, kupolás tér¹⁰⁷ és a homlokzat megoldásainak kérdését. Csak egy terv van, ami kilóg a sorból. Ennél a homlokzati rajznál¹⁰⁸ nem egyértelmű, hogy milyen tér van a lapos tetős, tizenegy tengelyes homlokzat mögött. A középső három tengely a bejárat fölött figurális díszítésű (középen a keresztre feszítés, mellette kétoldalt három-három angyal), a további három-három tengelyben a grafikai megoldás ablakot sejtet. A nagy kiülésű tetőzet hangsúlyát a bejárat fölötti előtető ismétli meg.

Ugyancsak távol állnak a mai épülettől azok a verziók, amelyek bejárat építmény nélküliek.¹⁰⁹ Mindhárom lapos kupolás épület, melynek ablakosorai a kapu szemöldökvonalaánál indulnak, és közülük kettő bejárata fölött vízszintes előtetőt alkalmaztak. A különbség annyi, hogy míg az elsőn harmasával csoportosított keskeny, magas, félköríves ablakok adják a megvilágítást, addig a másodikon a széles, magas félköríves ablakok miatt szinte lebegni látszik a kupola. Ahogyan a harmadik templomnál is, noha ott nem íveken, hanem a széles, magas téglányablakok közti pillérekön nyugszik a kupoladob.

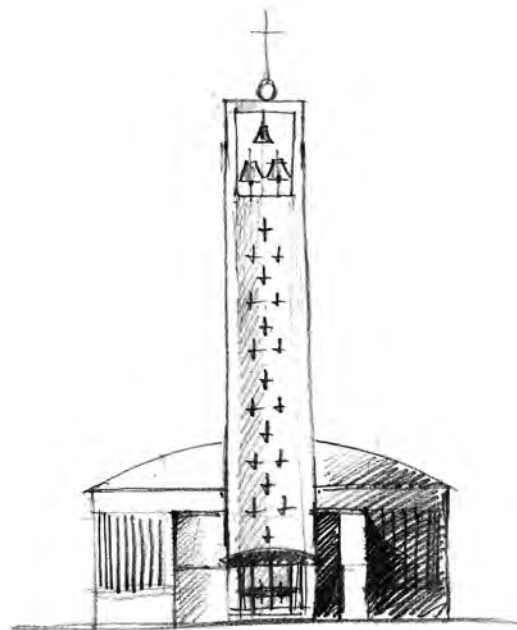
A bejárat építményes templomtervek közül egy van,¹¹⁰ amelyiken a homlokzat nem követi a hajó tömbjének vertikális osztottságát. Ennek ormfala megismétli a kupola ívét, alatta nagyméretű körablak nyílik. Az íves előtetővel lezárt kapu fölé Árkay a Városmajori templom bejárata fölötti angyalokat rajzolta. A hajó falait sűrűn tagolják a keskeny, magas, téglányablakok.

Két homlokzati tornyos tervváltozat van. Ebből az egyik¹¹¹ a bejárat melletti két torony alig magasabb, mint a kupola, lapos kontytetővel zárt, a tornyon levő öt-öt ablak épp olyan keskeny, magas és félköríves, mint a kapu fölöttiek, illetve a templom oldalát megnyitók. Míg ez a terv a tornyos bejárat építmény ellenére is zárt tömegűnek tűnik, a másik homlokzati tornyos templomterv¹¹² egy karcsú, a templomnál majd két és félszer magasabb toronyból, az ovális, kupolás templomtérből és a kettőt összekötő, a hajónál alacsonyabb nyaktagból áll.

Ezekon kívül még két tornyos változat ismert. Mindkettőnél a templom jobb oldalán áll egy magas és karcsú torony. Az egyik¹¹³ a templom zárt épülettömbje előtt egy alacsonyabb, teljes felületén áttört, háromtengelyes bejárat áll, és a torony jobbról, az épülethez tapadó sekrestyéből induló árkádokkal¹¹⁴ kapcsolódik a templomhoz. A torony kialakítása a négy betonlap közrefogta csigalépcsőt idézi. Hasonló megjelenésű a torony a másik rajzon¹¹⁵ is. Itt is árkádokkal kapcsolódik a hajóhoz, ám itt nem veszik körbe a hajót két oldalról alaco-

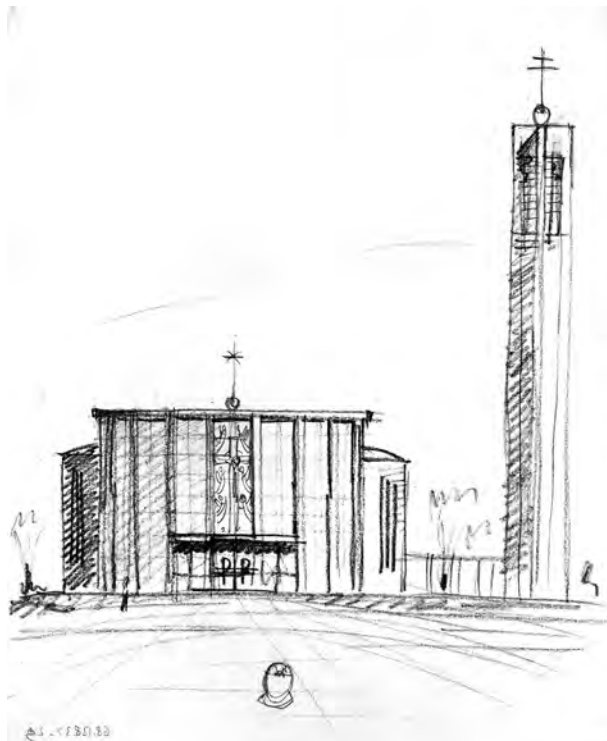
14. Árkay Bertalan: Taksonyi plébániatemplom, főhomlokzat.
Pausz, ceruza, 31 × 32 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.138.32.16

15. Árkay Bertalan: Taksonyi plébániatemplom, főhomlokzat.
Pausz, ceruza, 40 × 32 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.138.32.28

nyabb épületrészek, sőt a bejárat magasabb, mint a templom, kilenc-tengelyes és lapos tetős.

Nagyon hasonló arányú, vagyis egy széles keresztmetszetű, lapos kupolás templomhoz kapcsolódó, és annál magasabb, lapos tetős bejárat még két terven bukkan fel. Az egyik hét, a másik ötten-

16. Árkay Bertalan: Taksonyi plébániatemplom, főhomlokzat.
Pausz, ceruza, 39 × 32 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.138.32.23

17. Árkay Bertalan: Taksonyi plébániatemplom,
oldalhomlokzat. Pausz, ceruza, 31 × 43 cm.
BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.138.32.14

gelyes. Az öttengelyeshez¹¹⁶ két oldalról árkádsor kapcsolódik, sík homlokzatát az öt függőleges, áttört sáv dominálja. A héttengelyes homlokzat¹¹⁷ szélső tengelyei (ahogyan a kilenc-tengelyesnél is) keskenyebbek a középsőknél. A vázlatyszerűség miatt nem lehet biztosat mondani, de nem tartom kizártnak, hogy ezeket az előépítményeket Árkay íveseknek szánta.

Öt további tervvariáció¹¹⁸ van olyan templomokról, ahol a széles templomtömeg előtt egy annál

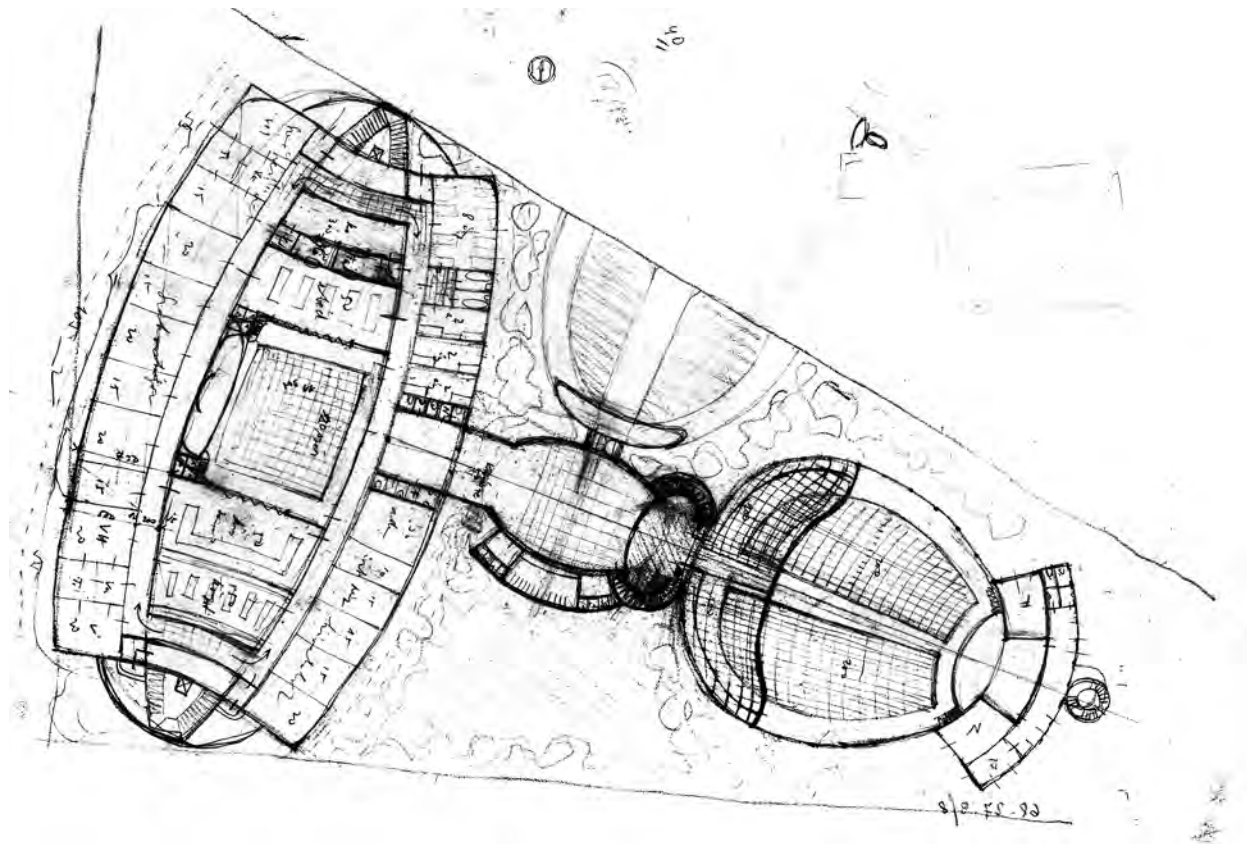
magasabb, hármastengelyű épületrész áll. Kettőnél mindhárom sáv áttört, a különbség a sávokat elválasztó pillér vastagsága, illetve az, hogy a sávok ívesen felmagasodnak-e vagy sem. Három esetben csak a középső sáv áttört. Egy közülük egyenes lezárású,¹¹⁹ kettőn a középtengely ívesen kiemelkedik.¹²⁰

És végül két olyan tervet¹²¹ találunk, amelyek tömegükben megközelítik a mai állapotokat. Egyen már ott a bejárati épületrész, és a hajóhoz tapadó alacsonyabb kiszolgáló épületrész is. Ám ezen az oldalnézeti rajzon a templomter magának a síklefedésűnek látszik. Míg a másik, hosszmetzeti rajzon csak a nyaktág van meg, ám stimmel a kupola és a sekrestye/oratórium kialakítása is. Végül pedig van egy olyan rajz¹²² is, ami lényegében megfelel a mai épületnek.

A gazdag tervanyag jól mutatja, hogy Árkay tervezői fantáziáját megmozgatta az új térkialakítású templom lehetősége. Az egyszerű körtemplomtól a templomból, toronyból, kiszolgáló épületrészekből és árkádsorból álló összetett együttesekig, a rózsablakos osztatlan oromfaltól az ovális alaprajzú, teljesen áttört homlokzatú bejárati építményekig sokféle megoldást maga elé képzelt. 1945 utáni templomépületeinek anyagában páratlan ez a tervsorozat, de magára az ellipszis alaprajzra is csak egy valamelyest hasonló példát találtam az életműben. Árkay 1949-es datálású, a FŐTI tervpályázatára készült tervein egy tojás alaprajzú épület jelenik meg hangsúlyos bejárati építménnyel és azzal átellenben levő íves bővítménnyel.¹²³ A *Böszörményi úti mozi* (Csörsz mozi) és *magasház* tervei néven futó rajzok¹²⁴ közül a magasházhoz hét tömeg- és homlokzati, valamint két alaprajz-változat maradt fenn,¹²⁵ a kupolás teret¹²⁶ pedig négy rajz ábrázolja. Két skiccen látható a tojás alaprajzú mozi. Az egyik terven a nézőteret homorú ívű nyaktág köti össze egy ellipszis alaprajzú foyer-val. A másik, kidolgozottabb verzión három, egymásra merőleges hosszanti tengelyű ellipszis alaprajzú épület (magasház, bejárati csarnok, előtér) kapcsolódik össze a tojás alaprajzú mozitérrel.¹²⁷ A három oldalnézet közül egy olyan van, amelyiken egy kupolás épület két oldalról is lapos tetős épületekkel bővített. Míg az egyik a kiszolgáló részeké, addig a másik az előcsarnokot is magában foglaló nyaktágként köti össze a mozit a hétszintes lakóházzal.

A formai hasonlóságon túl semmi sem köti a fenti terveket Taksony templomának épületéhez, de valójában azt sem tudjuk, hogy Árkay miért nyúlt a korábbi és ezt követő templomépítészetében is egyedülálló ellipszis alaprajzi- és kupola-megoldáshoz?

Annyit tudunk, hogy Árkay Bertalan addigi életpályáján csak egyszer – a Városmajori temp-

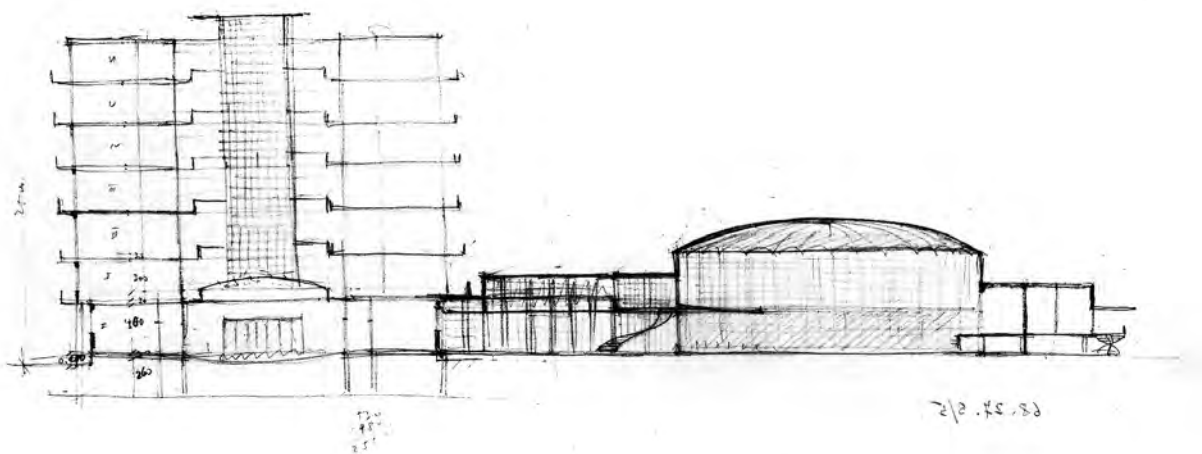
18. Árkay Bertalan: Böszörményi úti mozi (Csörsz mozi) és magasház tervei – FŐTI pályázat, alaprajz.
Pausz, ceruza, 32 × 46 cm. BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.27.9_8

lomnál – szakított ilyen radikálisan a hagyományos templomformákkal. Mi az oka hát annak, hogy ekkor és itt egy ennyire szokatlan tervvel állt elő? Ed-digi tudásom alapján Árkay inspirációinak megismeréséhez célravezető tud lenni, ha konkrét előképet keresünk. Ehhez azonban jó lenne tudni, miket olvasott, merre utazott, kikkel beszélgetett 1956–57 előtt? Ahelyett azonban, hogy belevágnánk a dolgozat kereteit is szétfeszítő kérdésnek a megválaszolásába, vegyünk elő csak egyetlenegy könyvet, amit minden bizonnyal kézbe vett. Somogyi Antalnak¹²⁸ *A modern katolikus művészet* című kötete, melyben a szerző hosszan értékeli Árkay Aladár és Bertalan Győr-gyárvárosi templomát¹²⁹ a modern egyházművészet egyik korai, konkrét épületheírásokkal és képekkel is ellátott ismertetője. Ördögtől való lenne, ha úgy gondolnánk, hogy az ebben a könyvben látottak és olvasottak hathattak annyira Árkayra, hogy új alaprajzzal és lefedéssel kísérletezzen?

Nem nagy-e a kísértés, Hans Herkommer (1887–1956) frankfurti Frauenfriedenskirchéjének (1927–1929) Somogyi által publikált képét belezárni a horti templom fent idézett homlokzat verziójába?

Vagy még inkább vonz a Clemens Holzmeister (1886–1983) blankenesei Maria Grün-templomáról

(1929–1930) közölt illusztráció, hogy párhuzamot vonjunk Árkay taksonyi templomával. Az íves fő-tömeg elé állított, alacsony nyaktaggal kapcsolt magas téglahasáb, ahonnan a lépcsővel megemelt, és hangsúlyos előtetővel védett bejárat nyílik, a belsőben a kupola íve, a keskeny ablakok, az alaprajzot követő kórus és a padsorok oly egyértelműen kínálják a párhuzamot, hogy érdemes óvatosan lenni. Igen, a kép adja magát, de a leírás is? Abban azt olvassuk, hogy ez egy kör alaprajzú templom, és „a bejárat előcsarnoka és a szentély adják meg a különben teljesen kör alakú építménynek irányát. A szentélyt teljesen kör alapon építi fel a művész, amely kör benyomul a hajó nagy körébe s attól a körbefutó áldoztatórács választja el. Mennyezetének köre ugyancsak belevágódik a hajó körébe. Így az oltár és a hívők kapcsolata a szentély és a hajó terének szoros kapcsolatával nyer megkapó kifejezést. A szentélytől jobbra és balra félköríves fülkékben a sekrestyének és egy mellékoltárnak jut hely, közbeiktatva egy-egy oratóriumot”.¹³⁰ Vagyis egy kör alaprajzú hajóhoz egyik oldalon a nyaktaggal kapcsolt bejárat, azzal átellenben pedig a félköríves szentély kapcsolódik, de ez utóbbi úgy, hogy az oltár maga már a kör alaprajzon belül van.¹³¹

19. Árkay Bertalan: Böszörményi úti mozi (Csörsz mozi) és magasház tervei – FŐTI pályázat, metszet.
Pausz, ceruza, 31 × 49 cm. BTM Kiscelli Múzeum, ltsz.: 68.27.9_5

Illusztráció nélkül, csupán leírásaiban Somogyi többször foglalkozik az ovális alaprajzzal. Az egyik rögtön a Maria Grün-templom előtt olvasható. Edmund Körner (1874–1940) frillendorfi temploma (1923–1928), amit a „régicentrális megoldás újrafelvétele”-ként említ. Ezt írja: „Mivel a templom központja az oltár, azért a teljesen kör alakú elrendezés mellett ennek kifejezése csak úgy történhetik, hogy vagy a középpontba állítjuk, vagy

a templomban valami irányt uralkodóvá emelünk. Az előbbi megoldás nehezen lehetséges, azért az utóbbi megoldást, egy fő iránynak kihangsúlyozását választotta Körner is. Templomának alaprajza ovális. Ennek hosszanti irányát még megnyújtja az előcsarnok, a bejárat és a bejárat fölött emelkedő énekeskarzat, a bejáratától jobbra–balra elhelyezett keresztelőkápolna, illetőleg kellékeshelyiség. Míg a másik oldalon a szentély tere, amely a szentély-

20. A taksonyi Szent Anna-plébániatemplom, 1954–1958. Oldalnézet és belső

be vezető lépcsőzettel kapcsolódik a főhajó ovális alaprajzú terébe.”¹³²

Az ovális alaprajz jelentőségéről beszél a holland építészet kapcsán is. „A liturgiából merített gyakorlati szempont vezetett némely építésznél a kupolás, központi elrendezésű templomforma felújításra is. [...] Mert igaz, hogy most az egyenes vonal divatja az uralkodó, igaz az is, hogy a kupola sokak szemében ma túlhaladott építészeti forma is, aminek alkalmazása most, amikor a technikai lehetőség megvan ennek továbbfejlesztésére nem jelentene oly nehézségeket, mint a múltban. Eljön az idő, mégpedig nemsokára, amikor a modern építészetről lekopnak a szélsőségek és túlzások és akkor valamiképpen újra vissza fog térni az egyenes mellett az ív is, a kocka mellett az ívelt felület is.”¹³³

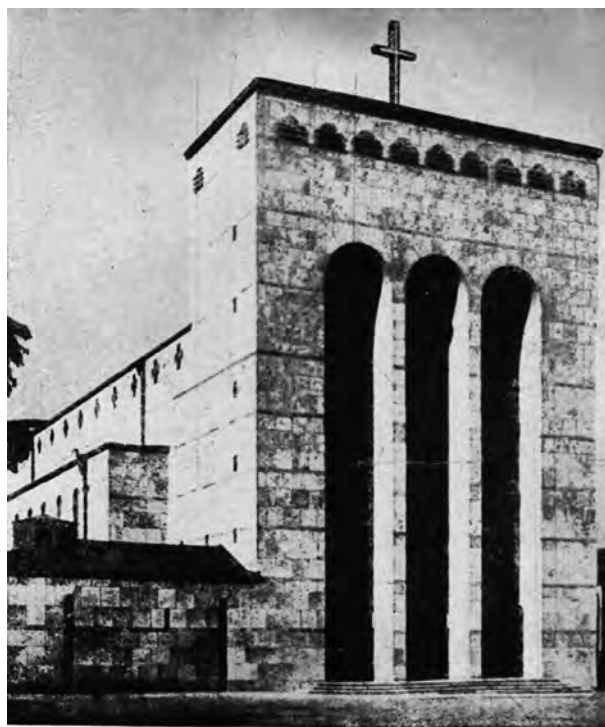
Elképzelhető tehát, hogy Árkay 1956-ban érkezettnek érezte az időt arra, hogy a városmajori templom után a taksonyival az egyházi építészet egy újabb szakaszát indítsa el? Szólnak mellette érvek. (Ahogyan az is világos, hogy funkciótól függetlenül foglalkoztatta őt az ovális alaprajz és lefedés, a lejtős padló, egy ívelt épület összekapcsolása más alaprajzi megoldású és/vagy magasságú épülettömegekkel.)

Árkay Taksonyban a centrális tér használatával (ahol ráadásul az oratórium kialakításával valóban elérte, hogy a hívek körbevehessék az oltárt), és a lejtő padozat kialakításával (ami szintén az oltárnál történetekre való jobb rálátást szolgálta), a korabeli értelmezés szerint is a modern lekipásztorkodás elősegítését célozta meg.

Bauhaus? Modern barokk?

Mint láttuk, Árkay életművének ez a két ismertebb darabja az idő múlásával sem kapott túl jó szakmai fogadtatást. Hort templomát Vákár sikerültnek, Cséfalvay Bauhaus utánérzésnek, Farkas építész-rutin termékének titulálja. Taksony Cséfalvaynál mind a Bauhaus-folytatás, mind a kísérlet kategóriájába bekerült, Farkas és Prakfalvi megfogalmazásaiból pedig az építészeti újítás jellege hámozható ki.

Rév írása az egymondatos építéstörténeti bevezetés után két bekezdésben a templom leírását adja, a harmadikban pedig a szentély kifestését. Ebben azt állítja, hogy a taksonyi szentélykép kompozíciós megoldásai a barokk falfestészet antitézise akartak volna lenni, mivel a „taksonyi Szent Anna-templom építészeti [kiemelés az eredeti szerint L. E.] megoldása, tömeg- és téralakítása [...] a barokk templom-építészet elveiből merít [...], annak XX. századi parafrázisa. Barokkos a tömeg és a tér szimmetriája, a rizalitként előrelépő¹³⁴ és felmagasodó homlokzat,

**HERKOMMER: FRAUENFRIEDENSKIRCHE
FRANKFURTBAN.**

21. Hans Herkommer: A Frauenfriedenskirche Frankfurtban.
Reprodukció (Somogyi 1933, 22.)

HOLZMEISTER: MARIA-GRÜN TEMPLOM KÜLSÉJE ÉS BELSÉJE BLANKENESEBEN (Hamburg mellett).

22. Clemens Holzmeister: Maria Grün-i templom külsége és belseje Blankeneseben (Hamburg mellett). 1929–1930.
Reprodukció (Somogyi 1933, 32.)

a portikusznak a keskeny ablakok által hangsúlyozott vertikálitása, az ovális alaprajz, a falak íveltisége, és az egész teret befedő és összefogó ovális kupola”.¹³⁵ Maga is bevallja, hogy konkrét forrása nincs erre a párhuzamra, ám szerinte az egyik oka az épület ilyen kialakításának az, hogy az eredeti templom barokk volt. A másik, hogy Árkay ekkor már nem tervezhetett annak a Római Iskolának építészeti stílusában, amihez „oly erős szálak fűzték”, részben mert az kifulladt, részben annak Mussolini-féle novecentizmusa miatt. Vagyis „ebben a ta-

nácstalanságban – amelyben még nem homályosult el egészen a »szocreál« élménye [...] – feltehetően az bizonyult kézenfekvőnek, hogy az újjáépülő taksonyi templom, a megsemmisült templomra is emlékeztetendő, a barokk szerkesztés elveit tekintse kiindulópontnak”.¹³⁶ Rév szövegének több mint fele azzal foglalkozik, hogy Árkay stílusbizonytalansága, avagy még kissé a szocreál miatt a barokk tömegszerkesztéshez nyúlt volna. Bár problematikusnak látom nemcsak a szocreál és a barokk összekapcsolását, hanem azt is, hogy mindezt 1956–1957-ben érvényesnek tartja, igazságtalan lennék, ha elvitatnám tőle műértelmezői szabadságát. Ám azt számon kérhetem, hogy anélkül építette az ovális alaprajz kapcsán a barokkra¹³⁷ gondolati konstrukcióját, hogy kézbe vette volna a *Pest megye műemlékei II.* kötetét, ahol Entz Géza közli az eredeti templom hosszházas alaprajzát 1873-ból.¹³⁸

Kovács 2010-ben szintén átveszi Rév¹³⁹ okfejtését: „A két épület közül Árkay taksonyi temploma különösen érdekes, mert mint arra Rév Ilona is rámutat: részletformáiban modern, tér és tömegkezelésében barokk előképeket követ”.¹⁴⁰

Bauhaus és modern barokk tehát a szakmai értékelése ennek a két épületnek, de ahogyan azt Hollóháza kapcsán már felvettem,¹⁴¹ érdemes megismerni a kortársak és a helybeliek véleményét is az általuk építtetett, használt épületről, hátha rejtenek tanulságos szempontokat az építészettörténet kánonjának aktuális újragondolásához. A kortársak többek közt azt írták, hogy „színes bazaltból, ókeresztény bazilika stílusban épül Hort község új temploma”.¹⁴² Vagy másutt: „a kis dél-olasz és szicíliai faluvárosok piazzáján találja magát szemközt az ember ilyen látvánnyal, mint itt Horton: valóságos bazilika az, ami a főtér házai fölé emelkedik két mátrai kövekből épített kettős, hatalmas tornyával”. És ugyanott: „A városmajori templom építője, Árkay Bertalan tervezte az épületet, az őskereszténységre emlékeztető vonású s mégis egészen modern román stílusban, a legkisebb alkotó részei, igen egészen a kilincsekig egységes stílusban.” Miután avatott szakértők sem tudtak megfelelő leírást adni, nem csodálkozhatunk nagyon, hogy Horttal kapcsolatban az *Új Ember* újságírói a művészettörténeti kifejezések ilyen értelmetlen egyvelegét használják. Taksony esetében már a katolikus sajtó is precízebb, amennyiben az ország „legmodernebb falusi temploma” kifejezésükben a falusi templom pusztán helyhatározószó.

Van azonban egy-egy cikk, amiben megszólalnak az építtető, használók is: „Amikor elkezdtek építtetni a templomot, nem is tudtuk, hogy ez lesz belőle. Nem volt templomunk, hát kellett, hogy építsünk. Modern korban élünk, hát persze, hogy

mai kellett. Ragyogó egyházművészeink vannak, azért szépet akartunk. [...] Tudják is, büszkék is rá, hogy modern falu, modern temploma ez”.¹⁴³ Taksony *Historia Domusának* 1981-es bejegyzéséből is egyértelmű, hogy a szokatlan templomforma ellenére sem érte Árkayt a Csaba Lászlóéhoz hasonló fiaskó.¹⁴⁴ Az akkori plébános ugyanis beragasztotta az 1980-as *Templomok, szentélyek. 35 év katolikus építészete* című kiállítás meghívóját, és melléírta: „E kiállítás láttán többen eljöttek ide, hogy a valóságban is megnézzék szép templomunkat, amely képről annyira tetszett nekik”.¹⁴⁵

Talán meglepő módon, de mindkét templom esetében a helyiek hozzáállása sokkal tisztább fogalmilag. Nincs szükségük sem történeti, sem külföldi párhuzamokra ahhoz, hogy tudják: a kornak megfelelő templomot építettek olyan egyházművészek segítségével, akik tevékenysége az egyházuk, egyházközösségük által elfogadott. Természetesen nem gondolom, hogy a szakmai értékelésben át kellene engedni a szót a felhasználóknak, ám abban a kutatás előrehaladtával egyre biztosabb vagyok, hogy érdemes újragondolni a modern egyházművészet és modern építészet viszonyát. Felmerül ugyanis a kérdés, hogy vajon számon kérhető-e a modernitás, aminek alaptulajdonsága az elődökkel való szakítás egy olyan művészeti területen, amit – legalábbis itt és ekkor biztosan – a hagyományai tartanak életben? Vajon biztos az, hogy elmaradottságot jelent a radikalitás hiánya?

A katolikus egyház évszázadokig diktálta a művészeti trendeket, de a 20. században már inkább alkalmazza azokat. Elég csak felületes pillantást vetni az 1945 utáni római templomépítészetre,¹⁴⁶ hogy lássuk, nem csak magyar jelenség a historikus formák előnyben részesítése. A katolicizmus fővárosában 1945 és 1960 közt épült 50–60 templom nagyobb része hosszházas, homlokzata oromzatos. Csupán tizenegy kísérletezik a hagyományostól többé-kevésbé eltérő homlokzati,¹⁴⁷ vagy lefedésbeli¹⁴⁸ megoldással, és csak három kupolaboltozatost¹⁴⁹ találunk. Utóbbiak közül az egyik a Santi Sette Fondatori (Alberto Tonelli, 1955–56), ahol a templom enyhén ovális alaprajzú középső tömegét tulipán alakban veszi körül az alacsony mellékhajó és a megemelt szentélyrész. A másik a San Giovanni Bosco (Gaetano Rapisardi, 1953–1958), itt a téglány alaprajzú főtömeg fölé a hajót koronázó nagyobb, és a szentély fölötti kisebb kupola magasodik. A Gesu Divin Lavoratore- (Raffaele Fagnoni, 1957–1961) templom alaprajza enyhén tojás alakú, keskenyebb oldalán áll a megemelt szentély, oldalát pengefalak tagolják, melyekre a lapos kupola bordás csillagboltozata támaszkodik. Ebből az irányból nézve úgy tűnik, nem feltétlenül a magyarországi

történelmi helyzet vagy éppen az adott építésznemzedék az oka annak, hogy épületeink alapvetően a történeti formákat követik. Ám a tény, hogy Árkay Bertalan taksonyi templomával olyan homlokzati és boltozati megoldáshoz nyúlt, amivel a korabeli építészek tőlünk nyugatabbra is kísérleteztek, mindenképpen figyelemre méltó.

A modern templomépítészet fogalmának tisztázása után és egy újragondolt értékelési szempontrendszerben Árkay Bertalan jó arányú, „áhitatkelésre alkalmas”, gondosan megtervezett és kivitelezett templomai is megtalálhatnák a minőségüknek megfelelő helyet.

JEGYZETEK

- 1 *Somogyi* 1933, 123–127.
- 2 Ebből a balatonlelleinek a tervezése még háború előtti.
- 3 A tanulmány írását a Nemzeti Kulturális Alap Építőművészeti Kuratóriuma támogatta.
- 4 Erről l. még: *Lantos* 2009, 225–226; *Lantos* 2016, 90–91.
- 5 Ezúton szeretném megköszönni a segítséget Branczik Mártának és Ágoston Antóniának.
- 6 Sajnos nincsenek kiviteli tervek, és ezeket a levéltárak, plébániai irattárak is csak ritkán őrizték meg.
- 7 *Vákár* 1982, 61.
- 8 *Rév* 1987, 39–41.
- 9 *Cséfalvai* 1988, 461–462. Az akusztikai problémára máshol egyelőre nem találtam utalást.
- 10 *Farkas* 1991, 2.
- 11 *Lővei* 2000a, 88.
- 12 *Prakfalvi* 2002, 269–270. Ugyanez: *Prakfalvi* 2004, 497. A Major Máté-idézet: *Major* 1961, 47.
- 13 *Kovács* 2010, 18. Állításaiban és adatkezelésében hasonlóan ellentmondásos a kéziratom leadása idején megjelent cikk: *Urbán – Vukoszályev* 2016, amelyre Árkay további templomait tárgyaló cikkemben reflektálok részletesen.
- 14 *Merényi* 1968, 91; *Preisich* 1978. Árkay 1945 utáni templomai elhallgatásának azonban nem a korszak egyházi építészetellenessége lehet az oka, hiszen mindkét kötet felemlíti Csaba László addig megépült templomát, templomait. *Kubinszky* 1978a, 60; *Levárdy* 1982, 241–242; *Erdőssy* 1983, 4, 6, 22; *Marosi* 1991, LVI; *Ferkai* 1998a, 292–294; és *Ferkai* 1998b; *Lőrinczi* 2002; *Dóczi* 2008.
- 15 *Sz. Eszláry* 1978, 306. Leírás: Hort képeslap, ZM-SZK ltsz.: 0124135.
- 16 Mahunka levele (1/1945), EFL Hort.
- 17 Mahunka levele (25/1946), EFL Hort. Azt írja: „Egyházmegyénkben alig három templom, illetve kápolna szolgálta csak a Szentlélek tisztelétét. Egyik a horti templom volt. Ezt a rendkívüli szerencsét a világgyűlölködés után arra kellene felhasználni, hogy a horti új templom ne egyszerű falusi templom legyen csupán, hanem a Szeretet Lelkének nagyobb hatósugarú kiárasztója is és már méreteiben is, külsejében is méltóbb módon hirdesse az Elfelejtett Harmadik isteni Személy [sic!] dicsőségét és tisztelétét, messzeföldről is idevonva a híveket. Errevaló tekintettel (...) szélesebbkörű gyűjtés is indulna majd meg, hogy mennél díszesebb lehessen ez az új Szentlélek-templom.” Véleménye szerint az is indokolja a templom kastélykertbe helyezését, hogy a kastély így zarándokházként, vagy valamelyik congregatio lakásaként is funkcionálhatna.
- 18 Czapik Gyula érseke levele (636/1946), EFL Hort. Ugyanitt az érsek felhívja az esperes figyelmét arra, hogy Kerecsend és Novaj egyházközségeinek már készen van-

nak a tervei templomaik újjáépítéséhez, illetve összeszedték az építési anyag nagy részét.

19 Mahunka levele (44/1947), EFL Hort.

20 Czapik levele (4428/1943), EFL Hort. 1943-ban vették meg a kastélyt óvoda és iskola céljaira, illetve amiatt, mert a hozzá tartozó földekből és melléképületekből a plébános a háború utáni újjáépítést remélte finanszírozni. *A horti róm. katolikus egyházközség gazdálkodásának tervezete* (5231/1944), EFL Hort.

21 Helyesen: Központi Egyházművészeti Hivatal, ami az Országos Egyházművészeti Tanács végrehajtó szerve volt, és 1930–1944 közt a katolikus egyház művészeti tanácsadó intézményeként működött. Nagy Ernő (1891–1976) 1938-tól volt a vezetője. *Bizzer* 2009, 3, 40–42.

22 Czapik levele (1387/1947), EFL Hort.

23 BTM-KM ltsz.: 68.138.22_1_2. (keresztmetszet), 68.138.22_2. (alaprész), 68.138.22_3. (homlokzat), 68.138.22_6. (hosszmetszet), 68.138.22_7. (oldalhomlokzat).

24 Kele István levele és Főesperesi jelentése (231/1949), EFL Hort. Kele Gajdóczkyt a templom építésének vezetőjeként említi. A helytörténet szerint december 1-én indult meg az építkezés. Vö. *Tánczos Istvánné* (szerk.): Az új templom története. <http://www.hort.hu/tori.htm#uj> [Utolsó megtekintés: 2016. 07. 11.]

25 Kele Főesperesi jelentése (ad 231/1949), EFL Hort.

26 *S. n.*: Épülő templomok rovat. ÚE 2. 1947: 46,6.

27 Korda R.T. Nyomdája levele (1067/1948, EFL Hort). Az érsek válasza ugyanott. Támogatás gyűjtése képeslap kiadással bevett gyakorlat volt. Az Árkay-hagyatékban is fennmaradt két rajz, ami képeslaphoz készült. Balatonlelle: BTM-KM ltsz.: 68.138.31_2., ZM-SZK ltsz.: 0096884, Gerjen: BTM-KM ltsz.: 68.138.26_10. ZM-SZK ltsz.: 90055. A lellei templom 1943–1946/47 közt, a gerjени 1948–1949-ben épült.

28 Gulyás István a háború előtt két kápolnát és egy templomot építtetett fel (3207/1957) EFL Hort. Egy Új Ember-cikk a horti templom terveit is neki tulajdonítja, de ez egyértelműen tévedés. *m. f. [Magyar Ferenc]: A hét ajándék temploma.* ÚE 9. 1953: 43, 3.

29 Gulyás levele (50/1949), EFL Hort.

30 Gulyás levele (46/1949), EFL Hort. Egy 1949-es jelentés pedig azt írja, hogy a községtől „kultúrház illetve ideiglenes templom céljára” kaptak területet (3597/1949), EFL Hort. A telek- és ingatlancserek iratainak kuszasága miatt (jellemző például, hogy a templomtelek tényleges telekkönyvezése is csak 1955-ben történt meg (2140/1955, EFL Hort) nehéz átlátni a helyzetet, de a helytörténeti munkák egyértelműen Gulyás állítását fogadják el.

31 Kt. jk. (4415/1949), EFL Hort. A képviselőtestületi ülésen döntöttek Gajdóczky Dezső és Gömöri József épí-

tési vállalkozók közt. A megbízást az előbbi kapta meg azzal, hogy az építési anyagot az egyházközség adja, és szállítja a helyszínre.

32 Czapik levele (5961/1949), EFL Hort.

33 Kt. jk. (946/1950), Gulyás levele (89/1950) és Czapik levele (946/1950), EFL Hort.

34 Gulyás levele (89/1950), EFL Hort.

35 Kt. jk. (2742/1950), (5740/1950), EFL Hort. A tervek novemberre készültek el. Árkay és Kedvek ígéretet tettek arra, hogy „mindent elkövetnek, hogy az anyagot beszerezhessék.” Gulyás levele (495/1950), EFL Hort. Az üvegezést Pálfi István budapesti épületüveges végezte, az 5–6 mm vastag drótozott üveg beszerzését itt is Árkay vállalta. Kt. jk. (5957/1949), (3972/1950), EFL Hort.

36 Gulyás levele (201/1950), EFL Hort.

37 Gulyás levele (203/1950), EFL Hort. A plébános engedélyt kér, hogy Kordától beszerezhesse a Jézus Szíveszobrot. Az érsek megadja az engedélyt a szobor megáldására, „amennyiben az áhítatkeltésre alkalmas”. Czapik levele (2063/1950), EFL Hort.

38 Kt. jk. (3877/1950), EFL Hort.

39 Gulyás levele (507/1950), EFL Hort. Gajdóczky után Gyulaváry Ferenc gyöngyösi vállalkozó fejezte be az építkezést. Gyulaváryt, „akit Gajdóczky Dezső ajánlott, őt ugyanis közben államosították, de a mérnök úr is ajánlja, egyetlen kisiparos, aki még dolgozhat, minden tekintetben megfelelő, jó katolikus, jó megbízható” [sic!]. Kt. jk. (5946/1950), EFL Hort.

40 Gulyás levele (15/1951), EFL Hort.

41 (4692/1951), (5357/1951), (1991/1952), (2175/1952), (1515/1953) iratcsomók, EFL Hort.

42 Noha a 2009-ben megjelent, a téma feldolgozását megkezdő tanulmányomban számos példát ismertetek toronyépítésre (a vizsgált 1945 és 1957 közti időszak közel kilencven templomának több mint kétharmadához épült torony) (*Lantos* 2009, 236.), a korszak templomépítészével kapcsolatban mégis makacsul tartja magát az a tévhit, hogy nem lehetett tornyot építeni. *Kovács* 2010, 18. Ez az építkezés azért is jellemző cáfolata ennek, mert a képviselőtestületi jegyzőkönyv megemlíti, hogy „szükséges ez azért is, mert a községi tanács, illetve a helybeli tűzoltóparancsnokság szeretné a tornyot megfigyelőnek használni” (uo. 2101/1952). Másutt pedig (Kt. jk. 3175/1954) azt olvassuk, hogy a harangállványon romlik a harangok állaga, a lezáratlan tornyoknál az épület beázik, és hogy „el kellene készíteni, befejezni legalább az egyik tornyot, a templomi jelleget így kapja meg a templom is, a templom az egyik tornyával a község díszje is, megoldódik a minden évben szokásos tűzörszolgálat is” (3175/1954, EFL Hort). A munkát (ahogyan a belső vakolást és a festést is) Gyulaváry Ferenc vállalkozó végezte Árkay Bertalan ellenőrzése alatt (757/1954, EFL Hort).

43 Gulyás levele uo. (143/1953). Az 1954. június 1-jei képviselőtestületi ülés jegyzőkönyvéből az is kiderül, hogy még a szószerk bejáratát takaró függönyt és karnist is Árkay választotta (2446/1954, EFL Hort).

44 Kt. jk. (2446/1954), EFL Hort.

45 Gulyás levele (177/1954), EFL Hort és *S. n.*: Czapik Gyula érsek felszentelte Hort új templomát. *ÚE* 10. 1954: 38, 1. Később számos egyházművészeti alkotás került a templomba: 1959-re készültek el Mohai Attila és Zsigmond műtermében a szentély ablakai. A főoltárkép és a szószerk mozaikja és a szentélyablakok Árkayné Sztéhló

Lili munkái, a keresztutat Németh Lászlóné, Németh Anny készítette. Gulyás levele (241/1960), EFL Hort és *S. n.*: Templomszentelés Horton, *ÚE* 16. 1960: 30, 2. A szentély fülkéinek képeit Járdán József kápolnai esperes-plébános festette. *Tóth* 2001, 35.

46 Az anyag már 1956-ban készen állt, és hozzá is kezdtek, „de az őszi forradalom a munkát teljesen leállította, illetve a tavaszi hónapokra kellett a sok betonozást elhalasztani” (2077/1957., 3207/1957, EFL Hort). Brezanóczy Pál 1960. július 10-én szentelte fel a tornyokkal teljessé vált templomot. *S. n.*: Templomszentelés Horton. *ÚE* 16. 1960: 30, 2.

47 Kt. jk. (6282/1949), Czapik (2886/1949), Brezanóczy (163/1959) és Gulyás levelei (163/1959), EFL Hort. Borai Emil levele Madai Andrásnak (i. n.) MNL-OL XIX-A-21-b 1960. Az ÁEH 1960-ban azzal utasította vissza a hortiak kérését, hogy „Hort község egyházmegyeileg is egyike a leggazdagabbaknak, tehát könnyűszerrel, a maguk zsebéből befejezhetik a templomukat, amennyiben ezt szükségesnek látják. Gulyás István plébános különben egy rendkívül rosszindulatú és jobboldali izgatásra hajlamos ember, aki ellen eljárás is indult a szoc. realista irodalmat ostromozó beszéd sorozat miatt, valamint hogy a VB elnökkel szemben agresszíven és rendkívül sértően lépett fel 1955-ben”.

48 *Rév* 1987, 8; *Farkas* 1991, 2.: „Az új építménynek – rendszerint – a lebontott, régi nyomvonalát kellett követnie az eredetivel azonos méretben.” *Prakfalvi* 2003, 69. és 2008, 54 kubatúráról beszél. *Kovács* 2010, 18.: „Új templom például csak a régi, az egyház által korábban is használt épület helyére kerülhetett, illetőleg az új telek vagy épület értékével egyenrangú hasonlót kellett beszolgáltatni az állam részére – utóbbi rendelkezés az államosítások után maga volt az ellentmondás.” *Rév* és *Farkas* írásában Taksony alaprajzi megoldása, Kovácsban pedig Hollóháza építéstörténete cáfolja saját írójuk szavait.

49 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_1_2.

50 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_3. a 68.138.22_10. leltári számú ugyanezt a kialakítást mutatja, de hiányzik a bejárat nyílásainak részletezése, viszont díszesebb a tornyokon lévő kereszt.

51 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_2.

52 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_7.

53 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_6.

54 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_5., 68.138.22_9., 68.138.22_14.

55 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_1. (68.138.22_1_1.)

56 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_11.

57 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_18., 68.138.22_20.

58 BTM–KM ltsz.: 68.138.24_15.

59 BTM–KM ltsz.: 68.138.24_13.

60 BTM–KM ltsz.: 68.138.24_14.

61 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_25.

62 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_4., 68.138.22_21.

63 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_19., 68.138.22_23.

64 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_8.

65 Az oltártervek datálatlanok, de kettőn közülük Árkay feliratai olvashatóak. Az Agnus Dei-ábrázolásos oltáron: „Ez tetszik, de ne legyen betét, hanem felírás, mint a Mária oltáron!”, a monogramos Mária Szíve-oltáron: „Ezen nem tetszett a felírás! Gyertyapad egészen nagy legyen, mint Jézus Szívében és alja egyenesen fusson le.” A kért változtatások megtörténtek: a megvalósult Jézus Szíve-oltáron nincs nagyméretű díszítés, és a Mária-monogram is körbe foglalt.

- 66 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_12., 68.138.22_24. Mivel eddig csak rövid időt tölthettem Horton, nem kizárt, hogy meglesznek a megfelelőik.
- 67 BTM–KM ltsz.: 68.138.22_22., 68.138.22_17., 68.138.22_16.
- 68 Tervi megfelelőjük: BTM–KM ltsz.: 68.141.3_13.
- 69 Balatonlelle templomában, a Pietà-mellékoltár két oldalán ugyanaz a Krisztus- és Mária-monogramokkal díszített, sugaras, abroncsos vörös gömböt befoglaló mécsesstartó függ, mint Gerjenben a diadalív bal oldalán. És pl. Hort, Gerjen, Kercesend és Móricgát templomainak kilincsei is azonos kialakításúak.
- 70 BTM–KM ltsz.: 68.138.31_13. Felirata: B.lellei templom mennyezet alulnézete. A rajzon az is látszik, hogy Árkay eredetileg festést tervezett rá. A főhajóban keresztmotívumok (mint ma a padlón), a mellékhajóban anyagok. 1950-re datált.
- 71 A kóruskorlát: BTM–KM ltsz.: 68.138.24_7_2. (A kisbácsi templom kerítésterve) é. n. A kapuk kétharmada megegyezik: BTM–KM ltsz.: 68.141.4_21. (templomi vasrács). Az alsó lemez rajza a taksonyinak felel meg. Csupán a koszorúba foglalt A betű hiányzik mindkét megvalósult ajtóról.
- 72 HD, S. p. [Dr. Tóth János visszaemlékezése, melléklet 5. (Továbbiakban: melléklet)]
- 73 HD, melléklet 3.
- 74 *Entz* 1958, 170–171. Levárdy szerint Tallher József kamarai títustervek szerzője, „magántervezőként egyedi templomterveket is készített pl. [...] a taksonyi (1797) [...] róm. kat. plébánia számára”. *Levárdy* 1982, 195.
- 75 HD, 67. Képek: 72–76. A belövés a Csepel-szigetről érkezett. *Nagy* 2008, 231.
- 76 HD, 69.
- 77 *Ijjas Antal*: Taksony: egy régi templom új gondoljai. *ÚE* 10. 1954: 50, 3. és *Sinkó Ferenc*: Szentségmutató a homokban. *ÚE* 11. 1955: 15, 4.
- 78 A *Historia Domus* 1954 és 1972 közt csak nyolc képet tartalmaz a régi templom sérüléseiről, kettőt az új templomról, kettőt a felszentelésről. A képek címén kívül azonban semmiféle szöveg sincs, ami a történésekről tájékoztatna. Ugyanebből az időszakból az Országos Levéltár sem őriz iratokat.
- 79 1955. 05. 11. és 06. 24., beküldő: Vác, Taksony (2543-2/1955). MNL-OL XIX-A-21-b 1. doboz, ÁEH Általános iratok. Irrattári úrlapok bejegyzései – Engedélyek.
- 80 HD, melléklet 3. A toronyisakot Piller Fülöp helyi ácsmester készítette az 1894-es mintájára.
- 81 *Lantos* 2016, 58–59.
- 82 *Sinkó Ferenc*: Templomok a földrengésben. *ÚE* 12. 1956: 4, 3.
- 83 HD, melléklet 4. Czapik halála (1956. április 25.) után Grósz József került a helyére, és ő a gyűjtést visszavonta.
- 84 1956. 03. 14. Dr. Kovács Vince általános püspöki helynök levele (i. n.) az ÁEH elnökének: MNL-OL XIX-A-21-b, ÁEH Általános iratok.
- 85 HD, melléklet 4.
- 86 (2543-3/1956), (2543-2/1956), (2543-3/9/1956) MNL-OL XIX-A-21-b, ÁEH Általános iratok. Csoporszámok szerint iktatott iratok. Építkezés.
- 87 S. n.: A taksonyi hívek kérése. *ÚE* 12. 1956: 24, 4. és S. n.: Adományok a taksonyi templom újjáépítésére. *ÚE* 12. 1956: 30, 2.
- 88 S. n.: Templombúcsú templom nélkül. *ÚE* 12. 1956: 34, 4.
- 89 Uo. és S. n.: A taksonyi templomért. *ÚE* 12. 1956: 40, 4.
- 90 Azt, hogy ez az összefogás vajon megjelent-e a világi sajtóban, illetve (ahogyan azt az *Új Ember* júniusi cikkében láttuk), a kormányzat felhasználta-e politikai propagandája céljára a taksonyi templomépítést, készülő PhD-dolgozatomban tárgyalom.
- 91 „A tervet nagy vonalakban Árkay Bertalan építész-mérnök rajzolta meg.” HD, melléklet 4. és *Láng* 2008, 12.
- 92 HD, melléklet 4. A mintegy 1000 női területet (ami egy korábbi, már elhordott temetődomb volt) a „régii templomhely elcserélése révén” kapták a községi tanácstól.
- 93 1957. 07. 04. beküldő: Vác Varsány (2543-1/1957). MNL-OL XIX-A-21-b, ÁEH Általános iratok. Építkezés anyagigény.
- 94 Tóth János adminisztrátor levele (9/1958). MNL-OL XIX-A-21-b, 1958. O-T.
- 95 HD, melléklet 5. A szerző szerint: „siralmas volt az eredmény”.
- 96 S. F. [*Sinkó Ferenc*]: Új templom a földrengés után. *ÚE* 14. 1958: 19. 2. Szokatlanul bősz idézését nemcsak az építkezés miatt tartom fontosnak, hanem amiatt is, mert az általam eddig ismert legrészletesebb leírása nemcsak az épületnek, hanem a hozzá tartozó koncepciónak is.
- 97 HD, 75. és HD, melléklet 5, 6. A padok javarészt társadalmi munkában készültek, „a plébánia alagsorában berendezett műhelyben”, a kupolafedés „a legnagyobb tisztaságú alumínium lemezzel” történt.
- 98 HD, s. p. [88.] HD, melléklet 6. A szobrot Dr. Erdőssy Béla Krasznai Lajos műveként azonosította. HD S. p. 1987.
- 99 „Az építkezés munkásai idegenek voltak, fizetésért dolgoztak.” A Tóth János plébános tervezte emeletes plébániát viszont a hívek építették. (Az új templom nagyon távol került volna a plébániától, emiatt annak közelében egy új plébániaépületet is felépítettek. HD, melléklet 4, 5.)
- 100 BTM–KM ltsz.: 68.138.20. (oltár), 68.138.32.4. (festmény). Nem tartom kizártnak, hogy mivel az oltár két oldalán levő üvegezett falszakasz nem fut ki a falak széléig, ez a két rajz ahhoz a tervvariációhoz készült látványterv, ami a templomtérből hasította ki a sekrestyét és az oratóriumot.) 68.138.32A. (telekfelosztás), 68.138.32.10 (helyszínrajz).
- 101 Mindkét rajz megszerkesztett, léptékekkel ellátott, de méretezetlen. Az épületrészek megnevezése mellett feltünteteti azok befogadóképességét is.
- 102 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.7.
- 103 BTM–KM ltsz.: 68.13832.6.
- 104 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.1 (alaprajz), 68.138.32.2 (főhomlokzat), 68.138.32.3 (oldalhomlokzat), 68.138.32.8 (alaprajz a karzatszinten), 68.138.32.9 (keresztmetszet), 68.138.32.11 (hosszmetszet).
- 105 A torony felső kialakításához készült vázlat is. Ezen a már a horti rajzokról is ismerős gömbön álló, sugaras kereszt látható. Uo. ltsz.: 68.138.32.12.
- 106 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.5. Az alapozási terven ott a toronyé is, és annak elvégzését a helytörténet is igazolja. *Láng* 2008, 12.
- 107 A fentebb idézett 1956-os *Új Ember*-cikk a jövődó templomot kör alakúként írja le, emiatt nem zárható ki, hogy Árkay valamelyik homlokzati terv mögé kör alaprajzú épületet látott.
- 108 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.25.

- 109 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.26, 68.138.32.31, 68.138.32.17.
 110 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.32.
 111 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.16.
 112 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.28, 68.138.32.29.
 113 BTM–KM ltsz.: 86.138.32.18.
 114 Árkay Bertalan templomtervein is megfigyelhető a tisztán elkülönülő épülettömegek és azok árkádsorral való összekötésének preferálása. Csáki Tamás 2003-as Árkay bécsi tanulmányait vizsgáló tanulmánya előbbit a Behrens-Schule, utóbbit Camillo Sitte városépítészeti elvei hatásaként azonosította. *Csáki* 2003, 37.
 115 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.23.
 116 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.27.
 117 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.24.
 118 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.13, 68.138.32.21, 68.138.32.22, 68.138.32.30, 68.138.32.33.
 119 Érdekes megfigyelni, hogy Árkay az oromzatok és az előtetők megoldását összehangolta. Vagyis egyenes záródású oromzathoz vízszintes előtetőt tervez, és ugyanazt az ívet ismételi meg a bejárat fölött, amit az oromzaton is megépít.
 120 A két terv közt csak annyi a különbség, hogy az egyikén körablakokat helyezett a kapu mellé.
 121 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.14., 68.138.32.19.
 122 BTM–KM ltsz.: 68.138.32.15.
 123 BTM–KM 68.27.1-68.27.9_10. 18. tervlap. A 68.27.1.7. (datálatlan) terveken (két változatban) még csak a mozi látható, ami kubusokból és egyik sarkán egy hengeres elemből áll.
 124 Az 1949-re datált akvarell (BTM-KM ltsz.: 68.27.8) megnevezése alapján már a mozi és magasház együtteshez készült. A képen látható lakóház 12 szintes. Főbejárat fölött előtetővel, első emeletén az ablakok a sarkokig futnak, a többi szinten a homlokzatok 3 függőleges sávra osztják a nagyjából egyenlő nagy ablakcsíkok. Az épület lapos tetős, napozóterasszal.
 125 A magasház terve nem előzmény nélkül való Árkay életművében. A fiatal építész 1927 tavaszán – háromszemeszternyi bécsi tanulmányai után hazatérve – tervpályázati részvétellel szerette volna ismertté tenni a nevét. A Magyar Mérnök- és Építész-Egylet 1926/27. évi nagypályázatára beadta a Vörösmarty térre elképzelt torony-irodaháza nagyszabású terveit. (*Csáki* 2003, 16. és *Csáki* 2012, 83.) BTM-KM ltsz. 68.27.8., 68.27.9_1-4., 68.27.9_9-10., alaprajzok: 68.27.9_6., 68.27.9_8.
 126 BTM-KM ltsz. 68.27.9_2., 68.27.9_4-5., 68.27.9_7-8.
 127 BTM-KM ltsz. 68.27.9_7., 68.27.9_8.
 128 Somogyi Antal (1892–1971) nagyprépost, 1928. ösztöndíjas Rómában, 1928. A legújabb kori egyházművészet irányai tárgy magántanára a budapesti egyetemen. A modern egyházművészetéről szóló számos tanulmány szerzője. Egyházi körökben 1945 után is szaktekintélynek számított. *Lantos* 2015, 69–70.
 129 *Somogyi* 1933, 124–126. Erről részletesebben l.: *Csáki* 2008, 38.
 130 *Somogyi* 1933, 107.
 131 Holzmeister rajzait szemlélve egyértelmű az ívek és a hosszanti tengely összekapcsolásának szándéka. [http://sammlungenonline.albertina.at/?query=Inventarnummer=\[CLHA6/11/1\]&showtype=record](http://sammlungenonline.albertina.at/?query=Inventarnummer=[CLHA6/11/1]&showtype=record) és [http://sammlungenonline.albertina.at/?query=Inventarnummer=\[CLHA6/11/2\]&showtype=record](http://sammlungenonline.albertina.at/?query=Inventarnummer=[CLHA6/11/2]&showtype=record) [Utolsó meglátogatás: 2016.07.24.]
 132 *Somogyi* 1933, 106.
 133 *Somogyi* 1933, 70.
 134 Taksony templomának homlokzata egy síkban van, sőt a középső rész inkább kissé visszaugrik, szó sincs tehát rizalitról.
 135 *Rév* 1987, 39.
 136 *Rév* 1987, 40.
 137 Bár az ellipszoid kupola valóban kedvelt boltozatforma a 18. században (*Kelényi* 2006, 32.), csak akkor (és akkor is csak az alaprajzra, illetve kupolára vonatkozóan) tudtam volna elfogadni Rév barokk ötletét, ha a budai Szent Anna-templom ovális alaprajzi és ellipszis kupola megoldására hivatkozik. Ez – tekintettel arra, hogy a taksonyi templom tituláris szentje is Szent Anna – elegáns (bár bizonyíthatatlan) elképzelés lehetett volna Árkay tervezői asszociációira.
 138 *Entz* 1958, 170.
 139 Rév könyve 1987-ben, az Irisz sorozat tagjaként, a kor művészettörténeti irodalmában hiánypótlónak számító kötetek közt (pl. Szilágyi János György: Legbőlcsebb az idő: Antik vázák hamisítványai, Pernecky Géza: A korszak mint műalkotás) jelent meg. Emiatt talán érthető, hogy azóta is sokat hivatkozott mű, ám az egyértelműen problematikus, hogy noha a szöveg számtalan alapvető szakmai hibát vét, a hivatkozásokból hiányzik a szöveggel kapcsolatos kritikai attitűd.
 140 *Kovács* 2010, 18.
 141 *Lantos* 2015.
 142 *m. f. [Magyar Ferenc]: A hét ajándék temploma, ÚE* 9. 1953: 43, 3.
 143 (-s -l): Kegyelem és szépség a Mátra-alj Szentlélek templomában. *ÚE* 16. 1960: 6, 2.
 144 Sőt fiasok, hisz nemcsak Hollóháza (erről részletesebben l.: *Lantos* 2015), hanem Cserépváralja templomának fogadtatása is problémás volt. *Csaba* 1988, 30–31.
 145 HD, S. p. [86] 1981.
 146 *Mavilio* 2006 azért is jó példa, mert míg W. J. Stock útikalauza csak az építészettörténeti jelentőségű templomokat ajánlja (köztük természetesen Hollóháza és Cserépváralja templomát is, *Stock* 2004, 313.). *Mavilio* közli Róma összes ekkor épült templomának építészeti adatait és rövid leírását is.
 147 A főhomlokzat háromtengelyes kubusforma: Nostra Signora SS. Sacramento e Santi Martiri Canadesi (Bruno M. Apolloni Ghettj, 1952–1955) és San Matteo (Mario Fussacchia, 1952–1954). Áttört homlokzat: Santa Francesca Cabrini (Enrico Lenti – Mario Muratori, 1956–1958), háromtengelyes és áttört főhomlokzat: San Luca Evangelista (Vincenzo Fausto – Lucio Passarelli, 1956–1958), Nostra Signora de la Salette (Ennio Canino – Vivina Rizzi, 1959–1960), a kórus szintjén előreugró homlokzat: San Francesco d’Assisi ad Acilia (Vincenzo Passarelli, 1953–1954). *Mavilio* 2006, 54–55, 158, 74–75, 146–147, 217, 180.
 148 Hálóboltozat: Preziosissimo Sangue di Nostro Signore Gesù Christo (Nello Ena, 1956–57), kereszthajó nyitott fedélszékkal, lanternával: Sacri Cuori di Gesù e Maria (Mario és Giulio Pediconi, 1954–1957), a parabolaívben találkozó páros támpillérek síkmennyezetet tartanak: Sacro Cuore di Gesù Gonizzante (Ildo Avetta, 1953–1955) *Mavilio* 2006, 56, 104–105, 178.
 149 *Mavilio* 2006, 107–108, 135–136, 212–213.

RÖVIDÍTÉSEK

BTM-KM: Budapesti Történeti Múzeum Kiscelli Múzeum, Építészeti Gyűjtemény
 EFL: Egri Főegyházmegyei Levéltár
 HD: Váci Püspöki és Káptalani Levéltár – Egyházmegyei plébániák Levéltára, Taksony, Historia Domus 1852–1988.

i. n.: Iktatószám nélkül
 Kt. jk: képviselőtestületi ülés jegyzőkönyv
 ltsz.: leltári szám
 ÚE: Új Ember
 ZM–SZK: Zempléni Múzeum Szerencsi Képeslevezőlap-gyűjteménye

IRODALOM

- Bizzer 2009 – *Bizzer István*: A modern szakrális falképfestészet „római” vonulata Magyarországon, 1930–1950. Doktori disszertáció, Budapest 2009.
- Csaba 1988 – *Csaba László*: Templom Cserépváralján. Magyar Építőművészet 1988: 3, 30–31.
- Csáki 2003 – *Csáki Tamás*: Árkay Bertalan és Peter Behrens bécsi mesteriskolája. Művészettörténeti Értesítő 52. 2003: 1–2, 27–63.
- Csáki 2008 – *Csáki Tamás*: Modernség, monumentalitás, liturgikus reform. Árkay Aladár és Bertalan templomai, templomtervei 1930 körül. Utóirat – Post Scriptum. A Régi-Új Magyar Építőművészet melléklete [IC.] 2008: 5, 37–41.
- Csáki 2012 – *Csáki Tamás*: Árkay Bertalan pavilontervei az 1920-as évekből. In: Székely Miklós szerk.: Opus Mixtum. A CentrArt Egyesület évkönyve. 1. Budapest 2012, 78–89.
- Cséfalvay 1988 – *Cséfalvay Pál, dr.*: Egyházi építészet. In: Turányi László szerk.: Magyar Katolikus Almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945–85. Budapest 1988, 461–463.
- Dóczi 2008 – *Dóczi Erika*: Míg kövekből templomot emelnek, kövekként maguk is templommá épüljenek... Szakrális építészet Magyarországon 1945–1989. Utóirat – Post Scriptum. A Régi-Új Magyar Építőművészet melléklete, [IC.] 2008: 5, 47–52.
- Entz 1958 – *Entz Géza*: Taksony. In: Dercsényi Dezső szerk.: Pest megye műemlékei 2. Magyarország Műemléki Topográfiája V. kötet. Budapest 1958, 170–171.
- Erdőssy 1983 – *Erdőssy Béla, dr.*: Korunk magyar egyházművészete. 2. bővített kiadás (Budapest 1981) Budapest 1983.
- Farkas 1991 – *Farkas Attila*: Régit és újat hozz elő. A hazai szakrális építészet fél évszázada. Magyar Építőművészet 82. 1991: 4, 2–3.
- Ferkai 1998a – *Ferkai András*: Építészet a két világháború között. In: *Sisa–Wiebenson* 1998, 275–303.
- Ferkai 1998b – *Ferkai András*: Építészet a két világháború között. In: *Sisa–Wiebenson* 1998, 305–329.
- Kelényi 2006 – *Kelényi György*: Az egri minorita templom építészetéről. *Ars Hungarica* 34. 2006: 1, 29–38.
- Kovács 2010 – *Kovács Dániel*: Modern templomépítészet Magyarországon a II. világháború után. In: Wesselényi-Garay Andor szerk.: A minden-ség modellje. 2. bővített kiadás. Debrecen 2010, 17–24.
- Kubinszky 1978a – *Kubinszky Mihály* szerk.: Modern Építészeti Lexikon. Budapest 1978.
- Kubinszky 1978b – *Kubinszky Mihály*: Csaba László. In: Kubinszky 1978a, 59–60.
- Láng 2008 – *Láng András*: Taksony – Quinquagenarium. A Szent Anna templom felszentelésének 50. évfordulójára. *Krisztus Fénye* 9. 2008: 3, 11–17.
- Lantos 2009 – *Lantos Edit*: Római katolikus templomépítészet Magyarországon 1945 után. Az 1945 és 1957 közti időszak. Művészettörténeti Értesítő 58. 2009: 2, 223–244.
- Lantos 2015 – *Lantos Edit*: Templom, idegenforgalmi érdekesség, bunker? Hollóháza templomának építés- és fogadtatás-története 1959–1967. *Ars Hungarica* 41. 2015: 1, 64–73.
- Lantos 2016 – *Lantos Edit*: „Szabad vallásgyakorlatot biztosít alkotmányunk minden becsületes dolgozónak.” Az egyházi építkezésekre vonatkozó kérelmek, érvelések, azok alapja és háttere 1957 és 1960 közt. *Korall. Társadalomtörténeti Folyóirat* 64. 2016, 90–109.
- Levárdy 1982 – *Levárdy Ferenc*: Magyar templomok művészete. Budapest 1982.
- Lőrinczi 2003 – *Lőrinczi Zsuzsanna* szerk.: Építészeti Kalauz. Magyarország (vidéki) építésze. (Provincial Architectural Guide. 20th Century) 2. jav. kiadás. Budapest 2003.
- Lővei 2000 – *Lővei Pál*: Javaslatok a 20. század építészeti emlékeinek védelmére. In: Uő szerk.: A műemlékvédelem táguló körei. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállítása, 2000. április 17. – július 16. Budapest 2000, 74–90.
- Major 1961 – *Major Máté*: Anyag és forma az építészetben. Magyar Építőművészet 52. 1961: 5, 47.
- Marosi 1991 – *Marosi Ernő*: Magyar katolikus templomok – művészettörténeti vázlat. In: Déri Erzsébet: Katolikus templomok Magyarországon. Budapest 1991, XXIV–LVII.

- Mavilio* 2006 – *Mavilio, Stefano*: Guida all'architettura sacra Roma 1945–2005. Milano 2006.
- Merényi* 1968 – *Merényi Ferenc*: A magyar építészet 1867–1967. Budapest 1968.
- Nagy* 2008 – *Nagy Lajos Zoltán*: Taksony község története. Taksony 2008.
- Prakfalvi* 2002 – *Prakfalvi Endre*: A 20. század második felének építésze. In: Beke László et al.: Magyar művészet 1800-tól napjainkig. Budapest 2002. 255–301.
- Prakfalvi* 2003 – *Prakfalvi Endre*: Római katolikus templomok. Budapest 2003.
- Prakfalvi* 2004 – *Prakfalvi Endre*: A hatvanas évek építészetéről. In: Rainer M. János szerk.: „Hatvanas évek” Magyarországon. Tanulmányok, 2 kötet. Budapest 2004, 1. kötet, 474–505.
- Prakfalvi* 2008 – *Prakfalvi Endre*: Két alapmű a közelmúlt európai templomépítészetéről. Magyar Építőművészet [IC.] 2008: 5, 54.
- Preisich* 1978 – *Preisich Gábor*: Árkay Bertalan. In: *Kubinszky* 1978a, 25.
- Rév* 1987 – *Rév Ilona*: Templomépítészetünk ma. Budapest 1987.
- Sisa-Wiebenson* 1998 – *Sisa József – Wiebenson, Dora* szerk.: Magyarország építészetének története. Budapest 1998.
- Somogyi* 1933 – *Somogyi Antal*: A modern katolikus művészet. Budapest 1933.
- Stock* 2004 – *Stock, Wolfgang Jean*: Architectural Guide to Christian Sacred Buildings in Europe since 1950. London 2004.
- Sz. Eszláry* 1978 – *Sz. Eszláry Éva*: Hort. In: Dercsényi Dezső – Voit Pál szerk.: Heves megye műemlékei 3. Magyarország Műemléki Topográfiája IX. kötet. Budapest 1978, 305–311.
- Tóth* 2001 – *Tóth Ferenc*: A Horti Egyházközség Története. Hort 2001.
- Urbán-Vukoszavlyev* 2016 – *Urbán Erzsébet – Vukoszavlyev Zorán*: Árkay Bertalan templomépítésze a második világháború után. *Architectura Hungariae* 15. 2016: 1, 7–42.
- Vákár* 1982 – *Vákár Tibor*: Templomépítés és környezet. Magyar Építőművészet 1982: 3, 60–63.

BAUHAUS? MODERN BAROQUE? BUILDING HISTORY AND PLANS OF BERTALAN ÁRKAY'S CHURCHES IN HORT (1954) AND TAKSONY (1958)

Bertalan Árkay's church in Budapest-Városmajor is the advent of modern Hungarian church architecture. He designed several churches after 1945, which are far less known or their evaluation is somewhat one-sided. This paper discusses the building history and surviving plan documentation of two of the fifteen churches built between 1945 and 1970. These churches are known to some extent from special literature.

To learn the building history of the churches of Hort and Taksony I studied the documents of the parishes and the State Office for Church Affairs, as well as the relevant articles in the ecclesiastic media of the time. I examined the Árkay estate in the Architectural Collection of the Kiscell Museum of the Budapest History Museum to find the plans. 27 plans of the Hort church – of them 11 of the furnishing – and 35 of Taksony (only the building) survive.

The historical inquiry reveals that while literature on ecclesiastic art registers both churches, art history only keeps tabs on the Taksony church. Experts on church art regard the Hort church as the continuation of pre-war modern architecture and judge the Taksony church as a formal experiment. Art historiography agrees that the Taksony church embodies a shift from the traditional church form.

The church in Hort has a nave and side aisles, with basilical lighting and a flat chancel termination. The decisive features of the façade of Mátra stone are the projecting nave section and the pair of hip roofed towers. Its previous church built in the 18th century was blown up by the Germans in 1944. The construction of the new one began in 1946. The parish priest, Father Imre Mahunka wanted to build a pilgrimage church, but his archbishop

Gyula Czapik warned him of the post-war financial difficulties, urging him to have a smaller church built. They began building a culture home, hoping to raise money from its revenues to finance a new church. With the aggravation of the historical-political circumstances in 1947–48, the ongoing construction was modified for a church. Plans by Bertalan Árkay are known from 1947, and data of 1949 verify that he joined the construction. As a result of the cooperation of the local craftsmen Árkay supervised and the artisans (fitter, glazier, stone carver) he had brought from the capital as well as the local population, of their immense work and financial sacrifice, the church was consecrated in 1954. The other tower was built in 1957 and the church was completed in 1960. The history of construction testifies to Árkay's practice as architect and site engineer: he entrusted all major work to master craftsmen he knew. The building history invalidates the conjectures that the church must have been built at the former's place and in the same size, but without a tower.

The plans of the Hort church divide into four groups: dated 1947, dated 1949/50, undated, and furnishing plans. The plans of 1947 show the current state with minor alterations. The drawings of 1949 are architectural perspectives and detail drawings of the former. The undated sheets show the facade with more or less of the same overall mass as today, with different solutions in the details. The triple apertures up until the top quarter of the pair of towers can be found in all drawings, but in one the nave has a flat roof, the upper row of seven short and wide semicircular windows running from edge to edge. The top quarter of the towers displays four tiers of three thin and short semicircular windows in each tier.

Furnishing drawings belong to the altars, gate lattice, baptismal font and the collecting box. Several details of the church (ceiling, gate, pieces of equipment) were realized after other plans in the estate.

The complex mass of the Taksony church comprises a block on an elliptical floorplan covered with a shallow dome, a servicing section adjusted to the arc of the nave at a narrow side and opposite to it a tall prismatic entrance section on an oblong plan, divided vertically into three parts and attached to the nave with a passageway. Its earlier church was completed in 1811 but in WW2 it was badly damaged. Financial and historical difficulties prolonged its repairs until the winter of 1955, but the earthquake of January 1956 caused the dome to collapse and the church became unfit for use. Lots of houses and several churches in the vicinity were also seriously damaged, so a nationwide fund raising started also using the church and the catholic media for the rebuilding of the Taksony church. The parish received considerable support from the state as well. The new church was built closer to the town centre. The church was planned by Bertalan Árkay, the dome by Pál Csonka. Construction lasted from April 1957 till July 1958, built wholly by the craftsmen contracted by the architect and the construction engineer.

The clerical press emphasized that the country's most modern church had been built here in which up-to-date pastorate could also be realized. The chairs like cinema seats were completed in 1961, the aluminium cover of the dome was ready in 1961 and the statue of Christ was installed on the façade in 1972.

Each sheet of the plan documentation of the Taksony church is dated 1956-1957, 31 out of the 35 plans showing variants of the floorplan, elevation and façade. The rich set of plans reveal that Bertalan Árkay's imagination was inspired by the possibility to design a church of novel space formation. He envisioned a wide variety of solutions from a simple rotunda to a complex ensemble consisting of church, tower, servicing sections and arcade, from the undivided gable with rose window to an entrance section on an oval plan with openwork façade. This series of plans is unparalleled in his post-1945 church architecture, and there is only a single example in his oeuvre that somewhat resembles this church on an elliptic floorplan. It is the set of drawings entitled Böszörményi road *cinema* (Csórsz cinema) and *highrise* in which a building on an oval plan appears with an accentuated entrance edifice and across from it a curved extension.

In his earlier career Bertalan Árkay turned so radically away from traditional church models as in Taksony only once: in the Városmajor church, so it is worth exploring what might have been the possible sources of inspiration. In this paper a single book is looked at closely in this regard, which was not only written at the time of the building of the Városmajor church but it also analyses it in detail, hence it must have been known to Árkay. Among the examples the author Antal Somogyi adduces, a photo of the Frauenfriedeskirche (1927-1929) in Frankfurt designed by Hans Herkommer (1887-1956) elicits associations with one of the variations of the Hort church façade, while Clemens Holzmeister's (1886-1983) church in Maria Grün reminds the reader of the Taksony church layout and domed ceiling. Somogyi was of the opinion that arched roofs would come to the fore again in modern architecture. Apparently, Árkay thought in 1956 that the primacy of angular forms and linearity had declined.

The art historical evaluation of the Hort and Taksony churches is based on a stylistic approach and it deals with the formal innovations of modern architecture on buildings whose function and clients both demanded the observation of tradition. Comparing the churches built in Hungary between 1945 and 1970 with those built in Rome in this period, one finds that the traditional floor plans and façade solutions were predominant there too, but some with domed roofs and oval floor plans were also built. In this context it ought to be revised whether it is sensible to separate modern architecture and modern church architecture, and Bertalan Árkay's churches ought to be reevaluated.

LANTOS Edit művészettörténész, MTA KIK Magyar Tudományos Művek Tára / art historian, Library and Information Centre of the Hungarian Academy of Sciences, Hungarian Scientific Bibliographic Database
lantos.edit@hotmail.com

Kulcsszavak: Árkay Bertalan, Somogyi Antal, Csaba László, templom, modern templomépítészet, egyházi művészet, modernitás, templomtervezés, centrális alaprajz, ellipszis kupola, torony, 1945 után / *Keywords:* Bertalan Árkay, Antal Somogyi, László Csaba, church, modern church architecture, church art, modernity, church planning, central floor, elliptic dome, tower, post-1945 period.